

Ahmet Turan Alkan
İstiklal Mahkemeleri

ALTERNATİF ÜNİVERSİTE
Genel Yayın Yönetmeni BEKİR ŞAHİN
Baskı, Cilt BAYRAK
İstanbul, 15 Şubat 1993 ISBN 975-346-1)51-1
Bu yayının tüm hakları Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti'ne aittir.
Tarayan. Süleyman Yüksel
Düzenleme: Nirvana13

AHMET TURAN ALKAN

1954, Sivas doğumlu. 1978 yılında Ankara Üniversitesi SBF'ni bitirdi. Cumhuriyet Üniversitesi'nde Sosyoloji Anabilim dalında master, Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde Tarih Eğitimi Anabilim dalında doktora yaptı. Halen Cumhuriyet Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapıyor.

Yayınlanmış Kitapları:

Sıradığı Birjölürk: Ubeyclullah Ffendi'nin Amerika Hatıraları, İletişim, İstanbul, 1990

Altıncı Şehir, Ötüken, İstanbul, 1992

Meşnitiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Cedit, Ankara, 1993

Alternatif Üniversite kitapları, kültürel hayatın her kesiminin ilgileri düşünülerek tasarlandı. Yerleşik üniversitenin Batı'da ve bizde açıkça görülen tek boyutluluğuna karşılık, Alternatif üniversite, çoğulcu ıv eleştirel bir yaklaşımı hedefliyor. Dolayısıyla, büyük ölçüde tercümeyle dayanan yerleşik üniversite anlayışına ve yerleşik kültürel havaya daha sorgulayıcı farklı bir boyut kazandırmak, Alternatif üniversite kitaplarının önde gelen özelliğı olacak. Alternatif üniversite kitaplarının bir diğere önemli hedefi de, kurumsal eğitimle halk arasındaki kopukluğı mümkün olduğunca gidermeye çalışmak... Bilimin ve kültürün, sadece yerleşik kurumsal eğitimin tekelinde olduğuy anılsamasını aşmak için, Alternatif Üniversite kitapları uygun bir ortam hazırlayacak. Kitle iletişim araçlarının yol açtığı tahribat nedeniyle, bu anahtar kitaplar, herkesin, her yerde, kolayca ve kısa sürede okuyabileceğı boyutlarda hazırlandı. Batı'daki ve bizdeki benzerlerinden farklı olarak, bu kitaplarda- gerekli oldukça-görsel malzeme kullanmaktan da kaçınmayacağız. Onbeş günde bir yayınlanacak olan Alternatif Üniversite kitapları insanoğlunun ilgi duyduğu hemen her konuyu kapsayan bir yelpaze çezecek. Böylece, bu dizinin kitaplarını düzenli bir biçimde izleyenler, aynı zamanda, kendi uzmanlık alanlarının yol açtığı ufuk daralmasından da kurtulma imkanına kavuşacaklar.

Ağaç Yayıncılık

İÇİNDEKİLER

9 Önsöz

15

İstiklal Mahkemelerini Gerekli Kılan Şartlar

23

istiklal Mahkemeleri Ne Zaman ve Nasıl Kuruldu?

29 İstiklal Mahkemeleri Nasıl Çalıştı?

35 İstiklal Mahkemelerinin İlk Defa Kapatılması

49 Birinci Dönem İstiklal Mahkemelerine Dair

53 Banş Döneminde İstiklal Mahkemeleri

61 İstiklal Mahkemeleri Muhalefete Karşı

65 Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu

69

İsyan Bölgesi ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nin Kumlusu

85 İzmir Suikastı Davası

95 istiklal Mahkemelerinin Sonu

97 Son Söz ve Değerlendirme

111 Kronoloji

117 Kitabiyat

119 Ekler

ÖNSÖZ

İstiklâl Mahkemeleri hakkında, son yıllarda giderek yükselme eğilimi gösteren bir yorum heyecanı far-kedilmeye başladı. Bu heyecanı besleyen ana sebep, İstiklâl Mahkemelerinin yarattığı olağandışı hukuk düzeni ve bu uygulamanın Türk Hukuk Tarihi içinde kapladığı olumsuz alan değildir. Türkiye'de yakın ve uzak tarih, hâlâ gündelik siyasetin kullanmaktan vazgeçemediği bir istismar unsuru ve bir inanç alanıdır. Ne var ki tarihi hadiselerin sık sık gündelik siyasete malzeme teşkil etmesi bir sıhhat alâmeti değildir ve yakın tarihin sık sık siyasetçilere malzeme teşkil etmesi, beklendiği gibi kamuoyunun tarih şuuruunu olgunlaştıracak bir gelişmeye işaret etmemektedir. Bu tenakuzu izah edebilecek en önemli sebep, bilhassa yakın tarihin kamu gücü eliyle tek yanlı bir yorum ve anlatım tarzına (versiyon) mahkûm edilmiş olmasıdır. Resmî anlatımın dışında kalan bütün yakın tarih versiyonları, her türlü istismara müsait bir inanç alanı olarak âdeta kasden muhafaza edilmektedir. Türkiye'de yakın tarihin hâlâ bir kavga alanı o-larak korunmasının vebalı, tarih disiplininini meslek olarak seçen insanların omuzlarında duruyor. Devletin yakın tarih üzerine koyduğu resmi versiyon am-bargosu, kahir ekseriyeti devlet tarafından istihdam edilen bu zümre tarafından belki lüzumundan fazla bir hassasiyet ve "vazife şuuruyla" ciddiye alınmış, i-lan edilen "tabu"ya herkesden daha ziyade "tarihçiler" saygı göstermiştir. "Dikte edilen tarih" anlayışı doğrultusunda yürütülen akademik çalışmalar, bir noktada Türk aydınının, kendi hakikatine karşı takındığı tavrı izah eder. Türkiye'de ilmî dikkat ve muhakemenin "dikte edilen tarih" versiyonu etrafında kurduğu bu garip koalisyon, Türkiye'nin yakın tarihini, politikacıların, tarih "dilletante"lerinin ve kıraathane sohbetlerinin arka bahçesi haline getirmiş bulunuyor. İstiklâl Mahkemeleri, resmi tarihin en beylik konularından biri olarak hâlâ tartışılabilir olma özelliğini koruyor, istiklâl Mahkemelerini konu edinen bu çalışma, günün moda tabiriyle bir "hesaplaşma" arzusunun eseri değildir; sadece tarihe "olduğu gibi bakma" yolunda ele alınmış mütevazı bir denemedir. İstiklâl Mahkemeleri üzerine yapılan yorumlarda farkedilir bir değerlendirme hatasına dikkat çekmek yerinde olacaktır: Çoğu tenkid anlamını taşıyan değerlendirmelerin büyük bir kısmı, istiklâl Mahkemelerinin Cumhuriyet rejimi kurulduktan sonra işletilen kısmı üzerinde yoğunlaşmıştır. Halbuki, istiklâl Mahkemelerinin ilk dönemi diyebileceğimiz 1920-1922 yılları arasında geçen sancılı yıllar, bu mahkemelerin kuailuş ve işleyiş mantığını kavrayabilmek bakımından vazgeçilmez bir önem taşıyor. Yirmibirinci yüzyıla, -tamamen iştirak ettiğim gerekçelerle- büyük ümitlerle yürüyen ve hızlı bir değişim vetiresine girmiş bulunan Türkiye, artık tarihiyle barışmak, onu bir kavga alanı olmaktan çıkarmak ve kendi tarihini paslı bir kıymık gibi etinde taşımaktan vazgeçmek zorundadır. Bu yolda alınacak ilk mesafe, tarihte ideal tiplerin asla yaşamadığı hakikatini kabul etmekle başlıyor. Tarih insanî bir alandır ve tarihin aktörleri tek renk ve boyutla kolayca tarif edilebilecek sıklıkta asla görünmezler. "Tarihi bilmek yetmez, anlamak da gerekir" cümlesiyle özetleyebileceğim düstûr, tarihle barışık yaşamının vazgeçilmez ön şartıdır. Bu çalışma, Alternatif Üniversite Kitapları'nın tarzı gereği, tarih disiplininin "mutfağından ziyade vitrinine" önem atfeden bir bakış açısıyla tertip edilmiş, ayrıntılar üzerinde daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen okurlar için çalışmanın son kısmına kapsamı dar tutulmuş bir kitap listesi eklenmiştir. Hadiseler a-rasında illiyet bağı kurulabilmesi amacıyla yine son kısma ilave edilen kronolojinin de faydalı olacağını ümid ederiz. Ahmet Turan Alkan Sivas-1992

"İstiklâl Mahkemeleri dava vekillerinin canbazhğına gelmez."

Ali (Çetinkaya)
Ankara istiklâl Mahkemesi Reisi

"Bizim belli, millî bir amacımız vardır. Ona varmak için arasım kanunun üstüne de çıkarız."

Lütfî Müfit Bey
İsyan Bölgesi İstiklâl Mahkemesi Hâkimlerinden

"Hiçbir devrim ve devrimci, kendisini yıkmak isteyen muhalefete imkân tanımaz, tanıyamaz.Bu, bir devrim yasasıdır. Türk Devrimi'nin bu zamana kadar muhaliflerine karşı yumuşak davranışı bile, liderin hümanist oluşumlan ileri geliyordu."

Ergun Aybars

"istiklâl Mahkemeleri" Yazan Herhalde böyle bir muhakemede ben hâkim olmaktan ise, mahkûm durumunda bulunmayı tercih ederim."

Hüseyin Cahit (Yalçın)
Gazeteci, Yazar, Fikir Adamı

" İstiklâl Mahkemelerine de ve hiçbir kimseye de adam asmak selahiyetini vermeyiniz. İdam cezası tavuk öldürmek değildir. Bunlar tavuk değildir, hayat çok yüksektir."

Hakkı Hami Bey
I.TBMM'nde Sinop Mebusu

"Üç adamın aklına Büyük Millet Meclisi hakk-ı kazasını terketmiştir.. İhtilâlin de hukuku vardır, fevkalâdenin de hukuku vardır".

Hüseyin Avni Bey

I.TBMM'nde Erzurum Mebusu istiklal Mahkemelerini Gerekli Kılan Şartalar

İstiklâl Mahkemeleri, başlangıcı itibariyle Ankara'da kurulmuş bulunan TBMM Hükümetinin, cephe gerisinde asayiş sağlamaya ve bilhassa asker kaçaklarına karşı etkili tedbir almak ihtiyacından doğdu. Meclisin açılmasından bir hafta sonra çıkarılan (29 Nisan 1920) Hıyanet-i Vataniye Kanunu(Ek-I) bu anlamda İstiklâl Mahkemeleri fikrinin oluşmasında ilk adımı teşkil eder. Bir nevi ihtisas mahkemesi olarak istiklâl Mahkemelerinin kanunen tesis ediliş tarihi 11 Eylül 1920'dir. Bu tarihte çıkarılan "Firariler Hakkındaki Kanun" (Ek-II) bünyesinde istiklâl Mahkemelerinin kurulmasına karar verilmiş, bu kanunun ilk maddesine onbeş gün sonra (26 Eylül 1920) önemli bir ilave yapılarak (Ek-III) Mahkeme'nin yetki ve çalışma alanı genişletilmiş. 31 Temmuz 1922'de bu defa "İstiklâl Mahakimi Kanunu" adıyla yeni bir kanun (Ek-IV)ka-bul edilerek o güne kadar yapılan düzenlemeler yürürlükten kaldırılmıştı, istiklâl Mahkemeleri fiilen 7 Mart 1927 tarihinden itibaren görev yapmamasına rağmen, 1922'de kabul edilen "istiklâl Mahakimi Kanunu" 4.5.1949 tarihine kadar yürürlükte kaldı. Bu kanunun, küçük gün farkları hariç tutulmak kaydıyla Türkiye'de tek parti devri ile aynı zamanları paylaşmış olması şüphesiz bir tesadüf sayılamaz.

23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, yeni bir devletin yeni kurulan parlamentosu değil, hâlâ yaşayan bir devletin (işgal sebebiyle) başkent dışında toplanmış meclisi hük-mündeydi. TBMM, İstanbul'da bulunan saltanat mercii'nin varlığını kabul ettiği gibi bir Padişah-TBMM çatışmasının bulunmadığını vurgulamak için özel gayret sarfediyordu. TBMM'ni bir araya getiren, üyelerini belirleyen, çalışma esas ve usullerini tanzim eden ve tek kelimeyle meclise "legalite" kazandıran temel metin, hâlâ Meşrutiyet devirlerinde muhtelif düzenlemelerle geliştirilmiş Osmanlı Kanun-ı Esasisi idi. TBMM'nin ve TBMM Hükümetinin, İstanbul'da faaliyette bulunan Osmanlı Hükümeti yanında ikinci bir yasama ve yürütme mercii gibi durmasının yarattığı çelişki, kısmen 20 Ocak 1921'de 85 sayılı kanun olarak bilinen "Teşkilat-ı Esasiye" kanunu ile giderilecekti. istiklâl Mahkemelerini ortaya çıkaran asıl süreç, Mondros Mütarekesini takip eden günlerde Anadolu'nun, "fetret" devri günlerini hatırlatırcasına içine yuvarlandığı anarşi ve başıboşluk ortamı olmuştur. Mütareke hükümleri gereğince Osmanlı ordusunun terhis edilmiş olmasına rağmen, milli mukavemeti a-yakta tutmak gayesiyle "Kuva-yı Milliye" taraftarı kumandanların silah altındaki eratı salıvermek istemeyişi, bir yanda Anadolu topraklarının adım adım işgale uğraması, otorite boşluğundan dolayı yaygınlık kazanmaya başlayan eşkıyalık hareketleri ve nihayet Balkan Harbinden bu yana durmaksızın savaşmak zorunda kalmış askerin yorgunluğu yüzünden henüz işgal edilmeyen mıntikalar, adeta bir asker kaçağı cenneti haline gelmişti . TBMM Hükümetinin ele almak zorunda kaldığı ilk mesele de "Hıyanet-i Vataniye" kanunu çerçevesinde önüne geçilmeye çalışılan asayişsizlik, eşkıyalık, iç isyanlar ve hükümet otoritesinin hakim kılınması problemi oldu.

TBMM Hükümeti o günlerde İstanbul hükümetinden ayrı olmasına rağmen kendini onun devamı gibi takdim eden, Padişah'a saygıda kusur etmediği halde onun adına ve ona rağmen siyasi otorite kullanan çelişik bir görüntü veriyordu. Bu çelişkinin en azından işgale uğramayan mıntikalar ahalisince bir zaaf eseri olarak değerlendirilmemesine başından beri itina gösterildi. Bu anarşi atmosferinde otoriteyi kabul ettirmenin ve meşrulaştırmanın tek yolu güç kullanmaktı. Kuva-yı Milliye veya Kuva-yı Seyyare a-dı altında başıbozuk guruplara bile sahip çıkılması ve bu gibi kuvvetlerin TBMM Hükümeti tarafında yer aldığı müddetçe desteklenip, onlara yarı resmi bir nitelik atfedilmesi, isyan ve anarşi kıpırtılarının bastırılmasında çoğu kere keyfi usul ve kıstaslar kullanmalarına göz yumulması, daima bu otorite boşluğunu TBMM Hükümeti namına doldurma endişesinden ve ihtiyacından kaynaklanıyordu. TBMM Yönetiminin o günlerde kendi otoritesini artıracak ve meşru gösterecek bütün kuvvet odaklarıyla işbirliği yapmaktan çekinmemesi, bu ihtiyacın derecesini de açıkça göstermektedir. Mahalli mukavemet grupları, çeteler, Milli Mücadeleye sempati izhar eden asker ve sivil bürokratlar, o günlerde TBMM Hükümetinden sonra ülkenin en organize siyasi kuvveti durumunu hâlâ muhafaza eden ittihatçılar, Bolşevikler, Halifeye ve Saltanat makamına saygısızlığı bir gün bile aklından geçirmemiş dini bütün muhafazakârlar, Amerikan mandasını o gün için en mâkul çözüm tarzı olarak gören ümidi kırık aydınlar, TBMM Hükümetinin ihtiyaç duyduğu otorite ve meşruiyete destek oldukları ölçüde "ittifak ligi" içinde kabul edildiler. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk on yılı içinde Milli İttifak ligi, son derece siyasi ve hesaplı zaman aralıkları ile 1930'li yılların sonuna kadar peyderpey dağıtıldı ve tasfiye edildi.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu

TBMM'nin açılışından iki gün sonra teklif edilen Hıyanet-i Vataniye Kanunu (Ek-I), yeni Meclisin kabul ettiği ikinci kanun olması bakımından dikkat çeker; Kanuna ismini Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey vermiştir. Kanun, geçirilen günlerin olağanüstü şartlarını hatırlatan, eklektik ve hukuk tekniği açısından objesi iyi belirlenmemiş bir metindir. Kanunun çıkarılış gayesi ilk maddesiyle açıkça vurgulanmıştır: "Makam-ı mualla-yi hilâfet ve saltanatı ve memalik-i mahrus-i şahaneyi yed-i ecanipten tahlis ve taarru-zatı defî maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazam-ın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesian, vatan haini addolunur." Meclis bu madde ile bir nevi meşru müdafaa halini kullanarak yaşama ve varolma hakkını savunmakta ve otoritesinin meşru sınırlarını çizmektedir. İhaneti (muhalefeti de denilebilir) sabit görülenlerin cezası şaiben (asılarak) idam edilmektir ve ikinci derecedeki suçlular için öngörülen ceza muvakkat küreklerdir.

Bu kanunun müzakeresi esnasında, halihazırda mevcut bulunan Osmanlı Ceza Kanunundan istifade etmek düşüncesi öne sürülmüşse de, itibar görmemiştir. Halbuki kanunun ilk maddesinin hemen başında yer alan hilafet, saltanat ve Osmanlı Devleti'nin topraklarını yabancı istilasına ve saldırısına karşı koruma gerekçesi, şüphesiz mevcut kanunlar çerçevesinde tatmin edilebilir bir vakia idi. Kanun, vatana hıyanet suçlarının kovuşturulmasında usul açısından önemli bir muhteva taşıyordu. Buna göre, "Tabii hâkim " prensibine riayet edilmekle beraber, acil hallerde suçlunun yakalandığı yerdeki mahkeme de karar almaya yetkili kılınıyor, suç delillerinin ikmalinden sonra savcının yirmidört saat zarfında mahkemeye müracaatı öngörülüyor ve hepsinden önemlisi zorlayıcı bir sebep

olmadıkça muhakemenin 20 günde tamamlanması hükme bağlanıyordu. Mahkemenin verdiği hükmün üst mahkemece temyizi mümkün değildi ve kararların Meclis tarafından tasdiki şart koşulmuştu.

Çıkarılış tarzında ve muhtevasındaki olağanüstü niteliklere rağmen Hıyanet-i Vatanîye Kanunu, beklenen caydırıcı tesiri gösteremedi. Kanun bilhassa Yozgat ayaklanmasında, Anzavur hadiselerinde uygulandı. Yozgat ayaklanmasını bastıran Çerkez Et-hem'in zanlıları "Kuva-yı Tedbiye" namına yargılayıp, Meclis'in tasdikini beklemeden infaza geçmesi, kanunun çoğu yerde askeri Divan-ı Harpler vasıtasıyla tatbik edilmesi ve sivil bidayet mahkemelerinde görülen davaların Meclis komisyonunda tasdik için sıra beklemesi gibi sebepler yüzünden yeni bir kanun tanzim etmek fikri belirdi. Bu kanun hükmünce yapılan en ilginç Uygulama hiç şüphesiz, Damat Ferit'in gıyabında yapılan yargılama ve neticede verilen idam kararı olmuştu.

Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'ndan ümit edilen neticenin alınamamasını bir bakıma normal karşılamak gerekir. Kanunun etkili olmaması, kötü tanzim edilmiş olmasında değil, bu kanunun uygulanabilmesi için gerekli asayiş ortamı ve zabıta hizmetlerinin eksikliğinden kaynaklanıyordu. Meşrutiyet devirlerinde Türk aydınlarını daima etkileyen "iyi kanun yapma" fikri, bir kere daha başarısızlığa uğramıştı. Müteakip günlerde Bursa'nın Yunan işgaline uğraması, İstanbul hükümetinin "Kuva-yı İnzibatiye" namı altında bir silahlı birlik tertipleyerek Batı cephesini baskı altında tutması, birbiri ardına sökün eden Düzce, Hendek, Adapazarı, Yenihan, Yozgat, Boğazlıyan, Konya ve güneydoğuda Milli aşireti isyanları, A-nadolu'da yeni bir düzen fikrinin yerleşmesini engelleyen önemli asayişsizlik unsurlarıydı. 1920 yazında TBMM Hükümetini en ziyade meşgul eden husus, TBMM adına hareket etmekle beraber cephe ve cephe gerisinde etkili olabilecek silahlı birliklere sahip olmak ve bu gücü kontrol altına alabilmek olmuştu.

Başlangıçta Kuva-yı Milliye birlikleri, işgal hareketlerine karşı mahalli direnişleri örgütleyerek bir nevi prestij unsuru olmuşlarsa da, bilhassa Yunan işgalinin Anadolu içlerine kadar yayılmasını önleyecek kuvvetten mahrum bulunuyordu. TBMM Hükümeti milletlerarası kamuoyu nezdinde daha fazla itibar kazanabilmek için, kendi adını ve kendi düzen fikrini yansıtan iyi tertiplenmiş nizami birliklere muhtaçtı. Ancak yeni nizami birlik tertiplenmesi ve bu birliklerin teçhiz edilmesinde büyük zorluklarla karşılaşıldı.

Asker Kaçakları Meselesi

Mondros mütarekesi hükümlerince Osmanlı hükümeti, hudut güvenliği ve iç asayiş hizmetleri hariç tutulmak kaydıyla Osmanlı ordusunu derhal terhis etmeye mecbur tutulmuştu. TBMM Hükümetinin bu mütareke hükümlerini tanımamasına rağmen siyasi otoritenin ikiye bölünmüş olması yüzünden pek çok yerde ordu birlikleri dağıtılmış, dağıtılmayan birliklerde ise firar olayları endişe verici boyutlara ulaşmıştı. Balkan Harbinden beri neredeyse aralıksız devam eden seferberlik durumunun yarattığı yorgunluk, kaybedilmiş bir savaş ertesinde yaygınlaşan ümitsizlik, memlekette iç güvenliğin neredeyse tamamen ortadan kalkmış olması yüzünden ordu mensupları da fikren zaaf halinde idiler. O günlerde Kuva-yı Milliye'ye katılmak, bazı subaylar tarafından daha fazla cazip görünüyordu, hatta birliğinden firar eden erler bile "Kuvva'ya iltihak edince takipten kurtuluyorlardı ve işin daha vahim tarafı, bir nevi gerilla kuvveti halini almış bulunan "Kuva-yı Milliye"nin, tertipli ordudan daha iyi bir savunma çaresi olduğuna dair yanlış bir fikrin Meclis çatısında dahi taraftar bulabilmesi idi. Kuva-yı Milliye birliklerinin bir tarafta TBMM taraftan bir tutum alırken, diğer yanda keyfi hareket edebilme imkânına fiilen sahip olması, e-rinden zabıtine kadar birçok ordu mensubunu^cezbetmişti. Bazı kere adi bir suçtan ötürü olsa bile Kuva-yı Milliye'ye sığınmak, kanuni takipten kurtulmak için yeterli oluyordu. Tertipli orduya katılma fikrinin neredeyse hiç cazibesi kalmadı* bir atmosferde TBMM hükümetinin ilk defa l. İnönü muharebesinde cepheye sürdüğü TBMM birliklerinin kurulmuş olma-smı d-lhi, o günün şartlarına nazaran büyük bir başa-rı saymak icab eder.

İstiklâl Mahkemeleri Ne Zaman ve Nasıl Kuruldu?

İstiklâl Mahkemeleri, 11 Eylül 1920 tarihinde TBMM'nin kabul ettiği 21 sayılı kanunla kuruldu(Ekil). Cumhuriyetin ilk yılları ile neredeyse özdeşleşen bu kanunun ismindeki farklılıkta, onun hangi şartlar altında ve hangi ihtiyaca binaen çıkarıldığını anlamak mümkündür. Kanunun adı,"Firariler Hakkında Kanun" dur. Kanunun çıkarılmasına gerekçe teşkil eden sebeplerle, daha sonraki yıllarda kanunun uygulandığı alanların giderek başkalaşması, altı önemle çizilmesi gereken bir husustur. O günlerde Mecis'in, ikinci bir düzenlemeye ihtiyaç kalmaması gayesiyle kanun metinlerini kapsamlı ve genelleyici bir üslupla va'zetmesi yüzünden "Firariler Hakkında Kanun", sadece asker kaçaklarına yönelmekle kalmamış, neredeyse her türlü suç teşkil edici faaliyeti de kovuşturmayaya müsaade eden bir uygulamaya konu olmuştu.

Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'nun caydırıcı bir tesir göstermemesi üzerine Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nce hazırlanan, "Firar Ceraimini İrtikâb E-denler Hakkında Kanun" tasarısı 2 Eylül 1920 günü Meclis tarafından ilgili encümene sevk edilmiş ve aynı ayın 8'inde gündeme girmişti. Müdafaa-i Milliye Vekili sıfatıyla Fevzi Paşa (Çakmak) kanunun tedvinine kendisinin sebep olduğunu belirtmektedir. Fevzi Paşa gerekçe olarak, Yunan ordusunun ilk taarruzunda ordunun inhilâl ettiğini ve nereye asker gönderilse hemen dağılıverdiğini, hatta bir sevkîyat esnasında bir tabur mevcudunun dört kişiye kadar indiğini, bir tedbir olarak Divan-ı Harplerin caydırıcı bir tesir uyandıramadığını, zira Meşrutiyet'ten beri memleketin neredeyse tamamen örfi idare ile yönetildiğini ve yeni bir mahkeme teşekkülünün gerekliliğini ileri sürmüş, askerin firar cesaretini bu cürmün cezasının azlığından ve af kanunlarının yarattığı iyimserlikten aldığını, darp, hapis ve pranga cezalarının etkili olmadığını, Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerinin bu gibi hallerde kaçakların hayvanlarına ve mallarına el koymak, evlerini yıkmak veya yakmak gibi vaktiyle almış oldukları caydırıcı tedbirlerin bir emsal teşkil e-de^bileceğini belirtmişti.

Kanun 11 Eylül 1920 tarihinde maddeleri tek tek oylanmak suretiyle kabul edildi. Kanunun birinci maddesinde belirtilen amaç, isminden de anlaşılacağı üzere sadece asker kaçaklarını caydırmak ve firar vakalarını önlemekten

ibaretti, tik maddede zikredilen "İstiklâl Mahkemeleri"nin görev alam, böylece firar olayları ile sınırlanıyor ve bu şekliyle İstiklâl Mahkemeleri bir nevi özel mahkeme gibi teşekkül ediyordu. Kanun, mahkemelerin Büyük Millet Meclisi üyelerinden seçilecek üçer kişiden meydana gelmesini, mahkeme sayısını ve görev mıntikalarını yine Meclis'in belirleyeceğini, kararlarının temyize tabi olmadan derhal uygulanacağını, mahkeme kararlarını uygulamakta gevşeklik gösterenlerin yine aynı mahkeme tarafından yargılanacağını öngörüyordu. "Firariler Hakkında Kanun"un uygulaması için Hükümet, 18 Eylül günü Meclis'e bir teklif getirdi. Bu teklife göre 14 yerde İstiklâl Mahkemesi kurulması isteniyordu. Bunlar Kastamonu, Eskişehir, Konya, İsparta, Ankara, Kayseri, Sivas, Maraş, Ma'müretüla-ziz, Diyarbakir, Bitlis, Refahiye, Erzurum ve Van bölgeleriydi. Hükümetin getirdiği teklifte daha ziyade cephe mıntikalarını genden takviye etmek amacının kollandığı barizdir. Erkân-ı Harbiye-i Umumi Reisi sıfatıyla teklifi Mecliste savunan Miralay ismet Bey (I-nönü), 14 bölge içinden 7'sinin derhal teşkili hususunda ısrar gösterdi. Bunun üzerine Ankara, Eskişehir, Konya, İsparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakir istiklâl Mahkemelerinin teşkil olunarak, bu mahkemelere Meclis'ten üye seçilmesine karar verildi. Bu üyelerin bölgelere göre dağılımı ve isimleri şöyledir;

Ankara İstiklâl Mahkemesi
Kılıç Ali Bey - Ayıntap
İhsan Bey - Cebelibereket
Cevdet Bey - Kütahya
Eskişehir İstiklâl Mahkemesi
Rasih Efendi - Antalya
Muhittin Baha Bey - Bursa
Haydar Bey - Kütahya
Yusuf Bey - Denizli
Konya İstiklâl Mahkemesi
Tevfik Efendi - Kengiri
Osman Nuri Bey - Bursa Hacı Tahir Efendi - İsparta
İsparta İstiklâl Mahkemesi
Hamit Bey - Biga Hamdi Bey - Biga Hüsrev Sami Bey - Eskişehir Tahsin Bey - Maraş
Sivas İstiklâl Mahkemesi
Mustafa Necati Bey - Saruhan Emin Bey - Canik Necat Bey - Bursa Mustafa Zeki - Dersim
Kastamonu İstiklâl Mahkemesi
Refik Şevket Bey - Saruhan Dr. Fikret Bey - Kozan Yusuf Ziya Bey - Bitlis Necip Bey - Mardin
Pozantı İstiklâl Mahkemesi
Atıf Bey - Bayezit
Abdülkadir Kemali Bey - Kastamonu
Şevki Bey - İçel
Sırrı Bey - Ergani
Diyarbakir İstiklâl Mahkemesi
Sıtkı Bey - Malatya
Şeyh Servet Efendi - Bursa
Siddık Bey - Çorum

istiklâl Mahkemesi üyelerinin tamamen mebuslardan seçilmesi tenkid konusu edilmişse de, yargıda hızlı ve etkili hareket etmek gibi gerekçelerle tenkid kaale alınmamıştı. Firariler hakkındaki kanun henüz uygulamaya geçilmeden, kanun metnindeki eksik hükümlerin düzeltilmesine ihtiyaç duyuldu ve 26 Eylül günü, Antalya mebusu Rasih ve Cebelibereket mebusu İhsan Beyler, ilgili kanunun ilk maddesine i-lave edilmesi isteğiyle bir kanun teklifi verdiler(Ek-I-II). Kanun teklifinde, seferberlik durumu gözönüne alınarak kumandanlara daha evvelce tanınmış olan yetkilerin yine geçerli olduğu ifadesi ilk sırada yer a-lıyordu. Bu durumda istiklâl Mahkemelerinin yetki a-lanı cephe gerisiyle sınırlandırılmış oluyordu. Teklifin devamında, vatanın ve hilâfetin kurtuluşu ve istiklâl için mücadele eden Büyük Millet Meclisi'nin maksatlarına ters düşecek tarzda, düşmanın emellerini medh eden propaganda faaliyetinde bulunanların ve memleketin maddi ve manevi kuvvetlerini zayıflatmaya uğraşanların yanında askeri ve siyasi casusluk edenlerin de mahkemelerin görev alanına alınması zikredilmişti. Teklifteki bir diğer hüküm, istiklâl Mahkemelerinin görev yaptığı bölgelerde Hıyanet-i Vataniye kanunu çerçevesinde yargılanmakta olanların, istiklâl Mahkemelerine devredilmesi idi. Mıntika dışında kalanlar, tabii hakim esasına göre teşekkül etmiş bulunan Bidayet Mahkemeleri'nde yargılanacaktı.

Henüz onbeş gün dahi geçmeden Meclis'e verilen bu kanun teklifi, Firariler Hakkında Kanun'da zikredilen istiklâl Mahkemelerinin yapısı ve yetki alanı hakkında esaslı bir kanaat oluşmadığını gösteriyor. 26 Eylül günü Meclis'te yapılan tartışmalarda, kanun teklifinde yer alan "Büyük Millet Meclisi'nin amal ve makasidına muhalefet eden, düşman tarafını terviş yollu teşvikatta, ifsadatta bulunan" ifadesinin hayli "su götürür" suç tarifleri olduğu ileri sürüldü ancak asıl tartışma teklifin ilk kısmında yer alan askeri yargı, daha doğrusu cephe hukuku ile ilgili hükmün mahfuz tutulması konusu etrafında cereyan etti. Mec-lis'in bu husustaki yorumu, başta da belirttiğimiz ü-zere, istiklâl Mahkemeleri'nin cephe gerisinde yetkili olması biçiminde belirdi ve kanun kabul edildi.

Ertesi gün istiklâl Mahkemesi üyeleri kendi a-ralarında toplanarak bir beyanname neşrettiler ve asker kaçaklarına, teslim oldukları takdirde affedileceklerini, ama aksine hareket edenlerin en küçük memurdan en büyüğüne kadar yargılanacağını, istiklâl Mahkemelerinin, "hiç bir kanun maddesine bağlı olmadan ceza verme yetkisine sahip olduğunu" belirttiler. Beyanname, Saruhan mebusu Refik Şevket Bey tarafından hazırlanmıştı ve bu yolla aynı

zamanda bir anlamda yeni kanunun tebligatı da yapılmış oluyordu. Beyannamede yer alan "hiç bir kanun maddesine bağlı kalmadan.." ibaresi, belki caydırıcı bir etki u-yandırmak amacıyla kullanılmış abartılı bir ifadeydi ama, fiili bir gerçeği de yansıtıyordu. Hakikatte Hiya-net-i Vataniye Kanunu(Ek-I) ile başlayan, Firariler Hakkında Kanun'a kadar uzanan ve 26 Eylül' de kabul edilen zeylle devam eden kanunlar silsilesi, istiklâl Mahkemelerine neredeyse bütün kanun maddelerinin üzerine çıkacak ölçüde geniş yetkiler veriyordu.

İstiklâl Mahkemeleri Nasıl Çalıştı?

istiklâl Mahkemelerinin çalışmasına zemin hazırlayan kanuni düzenlemeler yapıp, mahkeme üyeleri seçildikten sonra, 1920 yılı Ekim ayı başlarında mahkemeler faaliyete geçti. Kurulan sekiz mahkemeden yedisi fiilen yargı faaliyetinde bulunurken, üye seçimindeki aksamalar, yaklaşan kış mevsimi ve Diyarbakır'ın Ankara'ya bir hayli uzaklığı sebebiyle Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi etkili olamadı. 1921 Yılı'nın 17 Şubat'ında mahkemelerin görev süresi, Meclis tarafından sona erdirildiği için, Diyarbakır mahkemesinin hiç tesis edilmemiş olması da mümkündür. İstiklâl Mahkemeleri, o günün olağanüstü şartları içinde, normal hukuk düzeninin mevcut olmadığından değil, Ankara'da yeni tesis edilen hükümetin otoritesini fiilen kabul ettirmek, cepheye çarpmakta olan Büyük Millet Meclisi ordularını zaafa düşmekten kurtarmak ve ne pahasına olursa olsun, asayiş sağlamak için kurulmuşlardı. Bu yüzden fiiliyatta, kendileri için özel surette çıkarılmış olan kanunun belirttiği çerçevenin dışına çıkarak, hemen hemen lüzum hissettikleri her dâvaya bakarak hüküm verdiler, istiklâl Mahkemesinin el koyduğu bir dâvada istinaf (temyiz) hükümleri işlemiyor, zanlı, savunmasını kendi başına yapmak durumunda kalıyor ve cezalar derhal infaz ediliyordu. Mahkemeler kanunla üç üye ile kurulmuştu ve içlerinden birisini reis seçmeleri uygun görülmüştü. Meclis çalışmaları esnasında, bilhassa askerlerle ilgili dâvalar görüşülürken bir askeri müddeiumumi (savcı) bulundurulması teklif edilmişse de bu teklif kabul edilmemişti. Uygulama esnasında, mazereti ya da hastalığı yüzünden vazife yapamayan üyelerin yerini doldurmak amacıyla gerekli görülen mıntıklara dördüncü üye seçilmesi benimsendi. Mahkemeler Meclis adına karar veriyordu ve mevcut anayasaya göre idam cezalarının Padişah tarafından tasdik edilmesi öngörülmüşken, içinde bulunulan o-lağanüstü durum sebebiyle Padişah tasdikine lüzum görülmeyeceği kabul edilmişti. Mahkeme üyelerinin mebuslar arasından seçilmesi, Büyük Millet Meclisi'nin içinde bulunduğu anayasal çerçeveye aykırı değildi. Büyük Millet Meclisi bu dönemde yargı, yasama ve yürütme fonksiyonlarını kendi bünyesinde toplamıştı. Hattâ bir kısım mebusların ilgili vekâletlerde bir bürokrat gibi vazife gördükleri de bilinmektedir.

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin Çalışmaları

İstiklâl Mahkemeleri içinde, başkentte yer alması hasebiyle Ankara İstiklâl Mahkemesi, diğerlerine nisbetle en kesintisiz ve yoğun çalışan mahkeme durumundaydı. 7 Ekim 1920'den 31 Temmuz 1921 tarihine kadar çalışan mahkeme, siyasi ağırlık taşıyan önemli dâvaları karara bağladı. Bunların başında Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın giyabında yargılanarak idama mahkum edilmesi gelir. Bu dâvayla birlikte Sevr Muahedesi'ni imzalayan Hadi, Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve Reşat Halis Beyler de giyaben yargılanarak idama mahkum edildiler. Bundan başka Gizli Komünist Partisi dâvası (Yeşil Ordu), İngiliz casusu Hint asıllı Mustafa Sagir'in yargılanması, İngilizlerin'in desteği ile kurularak Anadolu'da bozguncu faaliyetlerde bulunan Kuva-yı İnzibatiye mensuplarının yargılanması, Çerkeş Ethem'in Yunan kuvvetlerine iltihakından sonra kalan kuvvetlerinin tasfiyesi yanında, mıntıkada cereyan eden ve mahkemenin yetki alanına giren diğer suçlara da bakıldı. Mahkemenin ele aldığı dâvalar arasında gaspdan emniyeti suisti-male, askeri eşya satmaktan askerden firara, vatana i-hanetten katile, hırsızlıktan rüşvete, eşkıyalıktan isyana kadar geniş bir suç yelpazesi görülmektedir. Bundan , İstiklâl Mahkemelerinin ihtisas mahkemeleri gibi değil, yeni rejim mahkemesi gibi çalıştığı anlamı çıkıyor. Mahkemeye intikal eden sanık ve mahkumların verilen cezaya göre dağılımı gösteren liste, bu yorumu güçlendirmektedir.

Mahkemeye verilen sanık	13096
Beraat ve takipsizlik	470
İdam	108
Müeccelen idam	279
Giyaben idam	48
Kalebent ve kürek	54
Hafif mahkumiyeti	2137
(Değnek ve para cezası)	31

Diğer Mahkemelerin Faaliyetleri

20 Ekim 1920 - 17 Şubat 1921 tarihleri arasında görev yapan Eskişehir istiklâl Mahkemesi, cepheye yakın olması hasebiyle genellikle askerden firar, Kuva-yı İnzibatiye'ye katılmak, bozgunculuk, casusluk ve eşkıyalık gibi suçları takip etti. Bu mahkemeye dair ceza listesi şöyledir:

Mahkemeye verilen sanık	13489
Beraat ve takipsizlik	470
İdam	57
Muaccelen idam	594
Giyaben idam	20
Kalebent ve kürek	272
Hafif mahkumiyet	11270

21 Ekim 1920 günü göreve başlayan İsparta istiklâl Mahkemesi, İsparta, Antalya, Denizli, Muğla mıntıkası ve Aydın'ı kapsayan bölgede çalışmaya yetkiliydi. Mahkeme muhtelif aralıklarla yargılamada bulunduktan sonra 22 Şubat

1921'de görev süresi sona ererek dağıldı. Bu süre zarfında hükme bağlanan ceza listesinden, Ankara ve Eskişehir'e oranla İsparta İstiklâl Mahkemesi'nin daha rahat bir çalışma temposu bulabildiği anlaşıyor:

Mahkemeye verilen sanık	555
Beraat ve takipsizlik	248
idam	7
Muaccelen idam-Gıyaben idam	6
Kalebent ve kürek	29
Hafif mahkumiyet	265

istiklâl Mahkemeleri içinde, en ağır dâva yükü ile çalışmak zorunda kalan herhalde Konya istiklâl Mahkemesi'ydi. Konya'da zuhur eden büyük isyan (Delibaş isyanı) sebebiyle kurulan mahkeme 8 kasım 1920-18 Şubat 1921 tarihleri arasında görev yaptı. Mahkemenin hüküm verdiği ceza listesi şöyledir:

Mahkemeye verilen sanık	3600
Beraat ve takipsizlik	575
idam	2
Muaccelen idam-Gıyaben idam	1
Kalebent ve kürek	105
Hafif mahkumiyet	2917

Büyük bir isyanın ertesinde hükme bağlanan bu ceza listesi, günün ölçülerine nazaran hafif bulunabilir, isyan, 2 Ekim günü başlamasına rağmen mahkeme, bir ayı aşkın bir süre geçtikten sonra çalışmaya başlamış, geçen 36 gün zarfında hadise mahallinde kurulan ve sayısı 10'u aşan Harp Divanı görev yapmış, ikibin civarında suçlunun 700 kadarına idam, kalanına ağır hapis cezaları vererek, sert ten-kidlere hedef olmuştu. Konya İstiklâl Mahkemesi'nin ceza listesindeki hafiflik, kendinden önce çalışan Harp Divanlarının hızlı ve sert yargısı ile izah edilebilir. Ahali arasındaki kanaate göre Harp Divanları, suça fer'en iştirak eden nüfuzsuz kişiler hakkında çok sert davranmış, buna mukabil itibarlı kişileri aşikâr denecek ölçüde himaye etmişti. Bu arada Kuva-yı Tedibiye tarafından isyana iştiraklerinden şüpheli e-dilen pek çok kişinin evinin yıkılması, pek çok zanlının haklarında delil olgunlaşmadan tevkif edilmesi ve adeta bütün şehir halkının isyankâr muamelesine tabi tutularak cezalandırılmasını da hesaba katmak gerekir.

Adana mıntıkasında görev yapan Pozantı İstiklâl Mahkemesi 15.1.1920 tarihli kararla kuruldu ve çoğunlukla asker firarileri ve casusluk hadiseleri üzerinde hassasiyet gösterdi. Bu mahkemenin verdiği i-dam cezası sayısı 7'dir.

Sivas, Canik, Amasya ve Tokat civarında çalışmakla yetkili kılınan ama Amasya'da görev yapan Sivas istiklâl Mahkemesi, özellikle Karadeniz bölgesinde yoğunluk gösteren Pontus ayaklanmaları ile ilgilendi. Diğer mahkemelerle birlikte 20 Ekim 1920'de kurulan Mahkemenin görevi 17 Şubat 1921'de sona erdi. Mahkeme, oniki kişi hakkında idam cezası verdi. Pontus dâvası ve Çapanoğulları, Aynacıoğulları gibi mütegalibe ayaklanmaları, görev süresinin hitamında Harp Divanlarına devredildi. Mahkemenin baktığı dâvalardaki ceza tablosu şu şekildedir:

Mahkemeye verilen sanık	280
Beraat ve takipsizlik	23
İdam	12
Muaccelen idam	109
Gıyaben idam	1
Kalebent ve kürek	34
Hafif mahkumiyet	101

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi, 16 Ekim 1920 ilâ 2 Mart 1921 tarihleri arasında fiilen yargı faaliyetinde bulundu ve çoğunlukla, bölgede asayiş ihlâl e-den eşkıyalık ve askerden firar hadiseleri ile ilgilendi. Bu faaliyet esnasında yargılanan binlerce kişiden 420'si hakkında çeşitli cezalar takdir edildi ve bunlardan 11 kişinin idamına karar verildi.

istiklâl Mahkemelerinin ilk Defa Kapatılması

istiklâl Mahkemeleri, Büyük Millet Meclisi'nin 17 Şubat 1921 tarihinde aldığı bir kararla faaliyetlerini durdurdu.

Ankara istiklâl Mahkemesi bu kararın dışında bırakıldı. Mahkeme üyeliği yapan mebuslar Meclis'e davet edilerek, ellerinde bulunan dosyaların normal mahkeme ve Harp Divanlarına devrine karar verildi.

Hükümetin tam aksi kanaatte bulunmasına rağmen, mahkemelerin Meclis kararıyla faaliyetlerine son vermesi, sıradan bir Meclis-Hükümet çatışması o-larak değerlendirilmemelidir. 23 Nisan 1920'de başladığı görevini, 15 Nisan 1923'e kadar sürdürerek yaklaşık üç yıl, yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerini bilfiil yürüten TBMM, istiklâl Harbi'nin bir tarihi gerçeklik olarak kavranmasında anahtar bir kurum durumundadır.

I. TBMM, olağanüstü şartların bir araya getirdiği, olağanüstü yetkilerle donanmış ve sonraki parle-mentolarla mukayese edildiğinde dahi olağanüstü bir otokritik kabiliyeti sergileyen ilginç bir topluluktur. Cumhuriyet tarihinin, resmi kurumlarda sıkça tekrarlanan versiyonuna nazaran yukarıda sözü edilen üç yıl içinde olup bitenler, birbirine pek az benzeyen süreçlerdir. Bütçeden ordunun harekâtına, Kuva-yı* Seyyare'den rejim problemlerine, dış politikadan ferdi hadiselerle kadar büyüklü küçüklü her ayrıntı, Meclis tarafından, zaman zaman sert sayılabilecek bir üslupla denetlenmiş ve icra makamı hesaba çekilmiştir. O günlerde Meclis, ordu ve hükümet tarafından mütemadiyen nazar-ı dikkate alınması gereken bir mühim kuvvet olarak göze çarpmaktadır. 1923 Tem-muz'unda ikinci defa yenilenen Meclis, eski meclisin çoğulcu manzarasına, otorite ve nüfuzuna asla erişememiştir.

İçinde yaşanan günlerin olağanüstü niteliğine rağmen Meclis üyeleri, 'elde edilmek istenen neticeye giden vasıtaların uygunluğu konusunda olağanüstü titiz davranıyorlardı. Bu meyanda Antalya Mebusu Hamdullah Suphi(Tanrıöver)'in, firar eden askerin malının müsadere edilmesini, ailesinin cezalandırılmasını eleştiren tavrında, aktüel manâsıyla bir muhalefet arzusu aranmamalıdır. Keza yeni bir kanun yaparak cezanın şiddetini artırmayı füzuli bulan, esasen bu gibi cürümleri tecziye etmek için mer'i hukuk i-çinde yeterince müeyyide bulunduğundan bahseden Karahisarısahip mebusu Mehmet Şükrü Bey'in itirazı da organize bir muhalefet eseri değildir. O devre dair Meclis zabıtları, Ankara'ya yurdun dört bucağından gelerek gönüllü bir leyli talebe hayatı yaşayan mebusların şaşırtıcı ve ilginç tenkidleriyle doludur. Meclisin hemen bütün hususlarda gösterdiği basiret ve uyanıklık, anakronik bir hatâ eseri olarak sonraki günlerde /suiniyetli bir muhalefet "gibi anlaşılmış ve öyle takdim edilmiştir.

Bu çerçevede istiklâl Mahkemelerinin kuruluşundan henüz beş ay bile geçmeden Meclis tarafından tatil edilmesi anlaşılabilir bir mahiyet kazanıyor. Tatil kararını kolaylaştıran başka sebepler de yok değildir. Birinci İnönü muharebesinde Yunan ordusuna karşı kazanılan psikolojik üstünlük. Hükümetin iç ve dış kamuoyunda varlığını ve inisiyatifi kabul ettirmesi, iç isyanların büyük çapta bastırılması ve İstanbul Hükümeti'ne karşı Ankara'nın varlığını kabul ettirmesi gibi faktörler hayli iyimser bir atmosfer doğmasına yardımcı olmuştu. O esnada bu iyimserliği, İstiklâl Mahkemeleri'nin tatiline kadar genişleten bir hadise cereyan etti. Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyelerinin, kanunun belirttiği çerçevenin de dışına taşarak asker kaçakları hakkında sert misilleme ve müsadere hükümleri uygulaması Meclis'te sert tartışmalara sebep oldu. Şubat'ın 17'sinde alınan kararın gerekçesinde artık lüzum kalmadığı ve gerektiğinde yeniden kurulmasının mümkün olduğu görüşüne yer verilerek istiklâl Mahkemeleri tatil edildi.

Mahkemelerin Yeniden Faaliyete Geçmesi

1921 Mart'ının son haftasında cereyan eden II. İnönü savaşından sonra hâsıl olan iyimserlik, Türk ordusunun Temmuz içinde Kütahya ve Eskişehir cephesindeki ric'ati ie yeniden tedirginliğe dönüştü. Askeri birliklerden firar hadiseleri yeniden mühim miktarlara vararak, bir an önce giderilmesi gereken bir zaaf unsua haline gelmişti. Kütahya ve Eskişehir ric'atinin ardından kaçak sayısı 31 bine yükselirken bu sayı Sakarya ertesinde 48 bine kadar yükseldi. Firarı önleyebilmenin o günlerde en mâkul yolu, İstiklâl Mahkemelerini yeniden harekete geçirmek oldu. Esasen İstiklâl Mahkemeleri, bilhassa askerden firar hadiselerini önlemek ve firar etmiş olan askerin yeniden kıt'asına dönmelerini sağlamak gayesiyle vücut bulmuşlardı. Mahkemelerin tatil edilmesiyle yeniden eski hukuk düzenine dönmüştü ama, İstiklâl Mahkemelerine vücut veren kanuni düzenlemeler mevcut hukuki durumu eklektik bir yapıya doğru itmiş bulunuyordu. Bunun sebeplerinin başında mahkemelerin tamamen kaldırılmak yerine, gerekirse yeniden açılmak kaydıyla tatil edilmesi geliyordu. Diğer yandan bir İstiklâl Mahkemesinin, "suçun tekrarı halinde idama mahkum ettiği" bir şahıs, mahkemelerin tatil edildiği anda cürüm işlediğinde, İstiklâl Mahkemesinin" verdiği karar infaz edilemiyordu, zira infazın ancak mahkeme gözetiminde yapılması gerektiği kanuni bir mecburiyet olarak konulmuştu. İstiklâl Mahkemelerinin tatil dönemine raslayan tarihlerde İç Anadolu'da yeniden soygun, ayaklanma ve adi suç vakalarında artış görülmesi yüzünden İstiklâl Mahkemeleri'nin yeniden faaliyete geçirilmesi fikri olgunluk kazandı.

23 Temmuz 1921 Günü Heyet-i Vekile Reisi sıfatıyla Meclis kürsüsüne gelen Fevzi Paşa (Çakmak) askeri durum hakkında tafsilatlı bilgi verdi. Eskişehir-Kütahya hattında geri çekilen ordunun harekâtında daha seyyal kalabilmesi için Ankara'nın boşaltılması gerekiyordu. Yunan kuvvetleri var güçleri ile Ankara'yı ele geçirmek için yüklenirken, ordunun Ankara'yı perdelemek amacı ile bir nevi manevrasız kalmaya mahkûm kalması hareket kabiliyetini azaltıfaaliyetlerini önlemek gayesiyle birer İstiklâl Mahkemesi kurulmasını teklif etti. Mecliste bu teklife karşı muhalefet belirmedi ve Kastamonu, Konya ve Samsun'da üç mahkeme tesisine karar verildi.

Mahkeme üyeleri 30 Temmuz'da Meclis tarafından seçildiler.

Başkumandanlık Kanunu ve Yeni Mahkemelerin Kuruluşu

İstiklâl Mahkemeleri'nin ikinci defa faaliyete geçmesinden sonra Meclis'in bu yolda aldığı en ö-nemli siyasi karar, Mustafa Kemal Paşa'ya, hukuken Meclis'in uhdesinde bulunan başkumandanlık yetkisini devreden kanun olmuştur. 5 Ağustos 1921 tarihini taşıyan bu kararla (144 Sayılı Kanun) Mustafa Kemal Paşa, üç ay müddetle Meclis'in yetkilerini fiilen kullanmaya yetkili kılınıyordu. Bu kanunun 3-maddesindeki, "Meclis lüzum gördüğü takdirde bu müddetin inkızasından(sona ermesinden) evvel dahi bu bu sıfat ve selahiyeti refedebilir" kaydı oldukça ilginçtir. Buna rağmen Meclis, Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği olağanüstü yetkiyi 5 Ekim 1921, 5 Şubat 1922 ve 5 Mayıs 1922 tarihlerinde olmak üzere üç defa u-zatmıştır. Bu kanunla, İstiklâl Mahkemeleri, bundan böyle Meclis'e değil , başkumandan sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına bağlanacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, şahsına devredilen olağanüstü yetkilerini hemen iki gün sonra kullanarak "Tekâlif-i Milliye Emirleri"ni yayınladı (7-8 Ağustos 1921). İstiklâl Mahkemeleri de Tekâlif-i Milliye kararlarının yürütülmesindeki aksamaları önlemek üzere görevlendirildi. İstiklâl Mahkemeleri'nin görev alanları artık daha da genişlemiş bulunuyordu. Mahkemeler, görevli bulundukları mıntikalarda TBMM Hü-kümeti'nin ve Meclis'in tam yetkili bir uzvu gibi çalışmaya başladılar.

8 Eylül 1921'de, bilhassa Koçgiri (Zara) mıntikasında çıkan isyanı söndürmek ve Yozgat Isyanı'nın o güne kadar devreden etkilerini ortadan kaldırmak gayesiyle Yozgat istiklâl Mahkemesi kuruldu. Bundan böyle İstiklâl Mahkemesi üyelerini Meclis değil, yetkisine binaen Başkumandan seçiyordu.

Bu dönemde (Ankara hariç tutulmak üzere: zira bu Mahkeme görevine zaten devam etmekteydi) kurulan dört mahkemenin üyeleri şunlardır;

Konya İstiklâl Mahkemesi

Hacim Muhittin Bey - Karesi Muhittin Baha Bey - Bursa Saib Bey - Urfa Yusuf Bey - Denizli Ali Efendi - İçel Kastamonu İstiklâl Mahkemesi

Mustafa Necati Bey - Saruhan Neşet Bey - Kengiri Hamdi Bey - Canik Mahmud Esat Bey - İzmir Hamdi Bey - Trabzon

Samsun İstiklâl Mahkemesi

Emin Bey - Canik Necati Bey - Bursa Veli Bey - Burdur Şevket Bey - Sinop Bahri Bey - Yozgat

Yozgat İstiklâl Mahkemesi

Refik Bey - Konya Ethem Fethi - Menteşe Ziya Hurşit Bey - Lâzistan Mazhar Müfit Bey - Hakkâri

istiklâl Mahkemeleri'nin ikinci çalışma dönemi olarak adlandırılabilir. 24 Temmuz 1921-31 Temmuz 1922 tarihleri arasında Kastamonu istiklâl Mahkemesi, Tekâlîf-i Milliye emirlerinin yürütülmesini kolaylaştırmak yanında, bölgede cereyan eden sair suçları da kovuşturdu. Bu dönemde mahkemenin verdiği cezaların dağılımı şöyledir:

Mahkemeye verilen sanık	9016
Beraat ve takipsizlik	648
İdam	5
Muaccelen idam-Gıyaben idam	3
Kalebent ve kürek	69
Hafif mahkumiyet	7477

Verdiği rakamları mehzaz olarak aldığımız Er-gun Aybars listedeki idam sayısının 5 değil, 35 olması gerektiğini ve Üstelerin kesinlikle sıhhatli olmadığı belirtilmektedir. Kastamonu Mahkemesi, görevli bulunduğu muntıkada seyyar çalışmış ve ekip halinde gezerek, yargıyı çabuklaştırmak gayesiyle çalışmalarda bulunmuştu.

31 Temmuz 1922 tarihine kadar görevini sürdüren Konya İstiklâl Mahkemesi, Kastamonu Mahkemesi gibi seyyar çalışmakla beraber, Konya'yı merkez olarak kabul etmişti. Mahkeme Karaman, Pozantı, Adana, İsparta, Burdur, Anamur, Silifke, Uluborlu, Akşehir gibi yerleşim yerlerinde de çalışmalarda bulundu. Bu mahkemelerin seyyar karakteri, daha fazla mahkeme kurulmasıyla Meclis'teki mebus sayısını a-zaltmamak endişesini ortaya koymaktadır. Mahkemenin bilhassa kaçak askerleri toplayıp, hafif bir ceza (40 ilâ 100 değnek) verdikten sonra yeniden birliklerine gönderme hususunda başarılı oldukları anlaşıyor. Konya İstiklâl Mahkemesi, diğerlerinden farklı o-larak 1920 Ekim'inde başgösteren Konya isyanının zanlılarını yargılamak görevini de üstlenmişti, tik dönemde de aynı işe bakan mahkeme, 17 Şubat 1921'de İstiklâl Mahkemelerinin kapatılmasıyla dosyaları yeniden Harp Divanlarına devretmişse de diğerlerine göre önem taşıyan 22 dâva henüz sonuçlanmamıştı. Mahkeme, bu dâvaları sonuca bağladıktan sonra Denizli bölgesinde cereyan eden ve Demirci Efe'nin keyfi hareketleri yüzünden başgösteren problemlerle de ilgilendi.

Konya İstiklâl Mahkemesi'nin faaliyeti esnasında zaruret sebebiyle kendi adına çalışan Tahkik Heyetleri kurması ve bu heyetleri, kendi yetkileriyle donanmış sayarak, bunları adeta ikinci bir İstiklâl Mahkemesi gibi değerlendirmek istemesi hayli ilginçtir. Dahiliye Vekaleti nin ve Meclis'in tepkisi üzerine bu kurulların faaliyeti sınırlandırıldı.

Samsun İstiklâl Mahkemesi Koçgiri ve Pontus ayaklanması dışında, mütad vazifesi sayılan asker kaçakları problemiyle ilgilendi ve diğerleri gibi seyyar çalıştı; resmi ismi Samsun İstiklâl Mahkemesi olmasına rağmen, Sivas istiklâl Mahkemesi gibi daima A-masya'yı merkez edindi. Mahkeme bilhassa asker kaçaklarını yeniden orduya kazandırmakta başarılı oldu. Pontus isyanı çerçevesinde sürdürülen yargı faaliyeti sonucunda 177 kişi idam edilirken 74 kişinin hakkında gıyabi idam kararı verildi. Genellikle bütün İstiklal Mahkemeleri asker kaçakları hususunda yumuşak kararlar vermeyi tercih ederken, Samsun İstiklâl Mahkemesi'nin 60 asker kaçağını idam etmesi, herhalde bölgede firar hadiselerinin bolluğu ile izah edilebilir. Kaldı ki asker firarileri defalarca aynı suç işlemiş bile olsalar, firar gerekçesiyle değil, firar esnasında işledikleri soygun, cinayet ve bozgunculuğa katılmak gibi cürümlerden dolayı ağır cezalara çarptırılıyordu.

Samsun İstiklâl Mahkemesi'nin verdiği cezaları gösteren liste şöyledir:

Mahkemeye verilen sanık	2420
Beraat ve takipsizlik	395
İdam	485
Muaccelen idam-Gıyaben idam	1137
Kalebent ve kürek	240
Hafif mahkumiyet	1163

Yozgat İstiklâl Mahkemesi, Yozgat İsyanı ve Koçgiri hadiselerini takiple görevlendirilmişti. Bu mahkeme de diğerleriyle birlikte faaliyetine son verildiği 31 Temmuz 1922 tarihine kadar muntıkada cereyan eden askerden firar, bozgunculuk, isyan gibi cürümler yanında adi suçları da takibat altına alarak kamu düzenini yerleştirmeye çalışmıştı. Yozgat İstiklâl Mahkemesi'nin verdiği cezalar şöyle özetlenebilir:

Mahkemeye verilen sanık	2673
Beraat ve takipsizlik	862
İdam	56
Gıyaben idam	24
Kalebent ve kürek	537
Hafif mahkumiyet	1194

Mahkemelerin Yeniden Tatili için Tartışmalar

Sakarya nehri kıyılarında cereyan eden 22 günlük cephe harbinden sonra (23 Ağustos-13 Eylül 1921), Yunan ordusunun artık taarruzî bir harekât yapamayacağı açıkça belli olmuş ve bu durum, cephe gerisinde asayiş ve düzenin yeniden kurulmasını oldukça kolaylaştırmıştı. Bu psikolojik rahatlık içinde İstiklâl Mahkemelerinin uyguladığı olağanüstü yargılama biçiminin artık ne derece gerekli olduğu yeniden tartışılmaya başlandı. 1922'nin 20 Temmuz'unda Anadolu'da çalışan İstiklâl Mahkemeleri Ankara'ya çağrıldı. Bu arada icra Vekilleri Heyeti adına Reis Hüseyin Rauf Bey, Meclis'e verdiği tezkerede Amasya ve civarında beliren lüzum üzerine yeni bir İstiklâl Mahkemesi kurulması için yetki istedi. O gün yapılan tartışmalar, İstiklâl Mahkemeleri'nin yaptığı çalışmaları değerlendirme açısından önem taşımaktadır. Teklifin aleyhinde söz alan Sinop mebusu Hakkı Hami Bey, Mahkemelerin sırf asker firarilerini caydırmak için kurulduğu halde, sonradan görev alanının genişletilmesiyle "tavuk hırsızlarını" bile kovuşturur hale getirildiğini, halbuki istiklâl Mahkemeleri'nin fevkalade hallerde kullanılması gereken ve ancak bu şartlar altında başarılı olabilen mühim bir araç olduğunu, Amasya civarında mahkemeye ihtiyaç duyuluyorsa normal hukuk düzeni içinde mahkemelerin takviye edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Hakkı Hami Bey'e göre hukuk düzeninde çifte standartta yol açan bu uygulama artık sürdürmeliydi çünkü mevcut kanunlar işlenen suçları teskin etmeye yeterliydi ve bu mahkemeler artık "Rusya'daki Çeka'lara benziyordu". Hakkı Hami Bey'e göre istiklâl Mahkemeleri, ancak olağanüstü hallerde kullanılmak kaydıyla muhafaza edilmeli ve o an için muvakkaten ilga edilmeliydi.

Daha sonra söz alan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, sözlerine, ilk günden beri istiklâl Mahkemeleri'nin aleyhinde olduğunu belirterek başladı; istiklâl Mahkemeleri'ne Meclis'in tanıdığı yetkiyi "Ce-nab-ı Hak Peygamberine dahi vermemişti". Samsun ve civarında el'an faaliyette bulunan otuz-kırk mahkeme, mıntıkada çıkan huzursuzluğu mevcut hukuk sistemi içinde kovuşturmaya yeterli iken ve bu mahkemeler hukuk ilminde mütehasıs kişiler tarafından yönetilirken, hakimlik ehliyeti pekâlâ tartışılabilir üç mebus'un yargısına güvenmek artık mümkün değildi: "Herhalde memlekette artık istiklâl Mahkemeleri'nin vazifelerine hitam verilmelidir. Memlekette kanunu hâkim kılmalıyız" sözleriyle görüşünü özetleyen Hüseyin Avni Bey, çıkan huzursuzluğa bir oranda kötü idarenin sebep olduğunu, çıkan her fırsatta İstiklâl Mahkemelerini kullanmak yerine, iyi idare ile huzursuzluk çıkarmamanın asıl olduğunu ileri sürüyordu. Teklifin lehinde söz alan Karesi mebusu Basri Bey, mahkemelerin firar hadiselerini önlemekte başarılı olduğunu, ordudan bazı neferlerin köylerine mektup yazarak İstiklâl Mahkemelerinin, kalkıp kalkmadığını sorduklarını ve bir anlamda yeniden firara hazırlandıklarını belirtti. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey (ki bir müddet sonra Topal Osman tarafından öldürülecektir-27 Mart 1923) özetle, mahkemelerin görev alanına yapılan ilave ile (26 Eylül 1920 tarihli zeyli kastediyor) İstiklâl Mahkemelerinin etkisizleştiğini, sürdürülen olağanüstü hukuk rejiminin, hükümeti dış kamuoyunda menfi tanıtacağını, bilhassa iktisadi münasebetlerde zaafiyete yol açacağını, bundan dolayı mevcut hukuk düzenindeki ikiliğin giderilerek işin Bidayet Mahkemeleri'ne bırakılmasını teklif etmişti. O gün İstiklâl Mahkemeleri'nin yeniden tatil edilmesi için yapılan oylama 8 çekimsere karşılık 76 red ve 79 kabul oyuyla kilitlendi ve mesele çözümlenmek için başkanlık divanına havale edildi. Ertesi gün yapılan gizli celsede İstiklâl Mahkemeleri'nin çalışma usullerini tahkik gayesiyle bir komisyon kurulması teklifi kabul edildi. Bu komisyonun hazırladığı yeni bir kanun teklifi 31 Temmuz 1922 tarihinde kabul edilerek "İstiklâl Mahakimi Kanunu" adı altında yeni bir kanun kabul edildi (Ek-IV)ve Meclis, ertesi günü aldı bir kararla eski İstiklâl Mahkemeleri'nin kaldırılmasını karara bağladı (1 Ağustos 1922).

İstiklâl Mahakimi Kanunu

Yeni kanuna göre, İstiklâl Mahkemesi'nin kurulması Meclis'in mutlak çoğunluğuna ve Vekiller Heyeti'nin teklifine bağlanıyor ve mahkemenin görevli olduğu cürüm listesi bu defa daha ayrıntılı olarak tarif ediliyordu. Buna rağmen Meclis eğer gerekli görürse, yeni bir mahkeme görevlendirirken, bu listedeki suçlardan ancak bazılarının kovuşturulmasına müsaade edebilecekti. Yapılan en mühim değişiklik, idam cezalarının mutlaka Meclis'in tasdikine sunulması kararı oldu. Meclis gerekli halde bu yetkisini mahkemeye devredebilmekle beraber, eskiden olduğu gibi idam cezalarında süratli infaz usulü ortadan kaldırılmış oluyordu. Yeni kanunun bir başka özelliği, mahkeme heyeti içine bir de müddeiumumi yerleştirilmesiydi ve müddeiumumi'nin mahkeme kararlarına itiraz hakkı vardı. İhtilaf çıktığında problemi uzlaştırmayı Meclis kendi uhdesine alıyordu.

istiklâl Mahakimi Kanunu'nun kabulünden sonra hükümet 14 Ağustos 1922'de Pontusculuk cereyanına karşı mücadele etmek üzere Amasya ve çevresinde yeniden bir İstiklâl Mahkemesi kurulması için teklifi kabul edildiyse de bu karar fiiliyata geçirilemedi. Ağustos'un son haftasında yapılan meydan muharebelerinde Yunan kuvvetleri kat'i mağlubiyete uğratıldığından, İstiklâl Mahkemeleri'nin görev sahası

Birinci Dönem İstiklâl Mahkemelerine Dair

kendiliğinden bir hayli daralmıştı. Zaferi takib eden günlerde düşmandan geri alan bölgelerde, bilhassa düşmanla işbirliği yapanları cezalandırmak üzere üç İstiklâl Mahkemesi kurulması teklif edildi. Bursa, Kütahya ve İzmir'i merkez kabul eden bu mahkemelerin kurulması kabul edildikten sonra (6 Aralık 1922), 22 Ocak 1923'de Diyarbakır'da görev yapacak Elcezi-re İstiklâl Mahkemesi de tesis edildi. Bu mahkeme asker firarilerini kovuşturmakla uğraşıyorsa da, eski mahkemeleri hatırlatan seri ve sert yargılama tarzını tercih etmedi. İzmir İstiklâl Mahkemesi ise zaferin yarattığı iyimserlik havası içinde üye seçimi bile yapılamadan faaliyetsiz kaldı. Bu safhada bir değerlendirmede bulunmak gerekirse, İstiklâl Mahkemeleri'nin, yaşanan olağanüstü günlerin ihtiyaçlarına kısa

ve kafi cevaplar veren ve işgale uğramamış bölgelerde kamu düzenini sağlamakta etkili olan bir düzenleme olduğundan bahsetmek mümkündür. Mevcut hukuki düzen içinde İstiklâl Mahkemeleri'nin kuruluşunu mazur gösterecek bir boşluk bulunmamasına rağmen, "fiili durum"un "hukuki durum"u aşması sonucu İstiklâl Mahkemeleri vücut bulmuş oldu. Yeni rejim, Anadolu'nun pek çok mıntıkasında ilk defa İstiklâl Mahkemeleri yoluyla o-toritesini sergilemek ve kabul ettirebilmek imkânı bulmuştu.

Kesin bir ölçü olmamakla birlikte Ankara, Eskişehir, İsparta, Sivas ve Konya İstiklâl Mahkemeleri'nin vasatı 4 ay zarfında yürüttükleri yargı işlemini rakamlara dökmek, fikir verici olabilir. Bu rakamların, İstiklâl Mahkemeleri tarafından B.M.M'ne verilen raporlardan alındığı hesaba katılmalıdır. Buna göre 1920 Ekim'i ile 1921 Şubat'ı arasında bu beş mahkemeye 31 bin zanlı sevk edilmiş, bunların % 5'i beraat etmiş, yaklaşık % 8'i giyaben veya vicahen idama mahkum olunmuş, % 87'si ise büyük ekseriyeti hafif cezalara çarptırılmak suretiyle mahkum edilmişlerdi. Bu süre içinde adliye mekanizmasına zanlı olarak sevk edilen insan sayısının çok daha fazla olduğu aşîkârdır. O günün tabiriyle Bidayet Mahkemeleri ola-ra.k isimlendirilen normal mahkemeler yanında Harp Divanları (bilhassa Konya civarında) ve. diğer İstiklâl Mahkemeleri yargı faaliyetinde bulunduğu gibi, askeri birlikler çerçevesinde işlenen suçlar, seferberlik hali dolayısıyla üst komutan tarafından cezalandırılıyor, ayrıca Kuva-yı Tedbiye adı verilen düzensiz birlikler de çoğu zaman yargı niteliğinde keyfi kararlar vererek kendi mantığınca kamu düzenini sağlamaya çalışıyordu. Suç sayısında ve türünde görülen şaşırtıcı bolluk, o günlerde düşman işgaline uğramamış Anadolu topraklarında yaşanan büyük kaosu bir ölçüde tarif eder. Bu tablo içinde daha şaşırtıcı olanı, İstiklâl Mahkemelerinin, kendisiyle ilgili kanunda tarif edilen suçlardan (askerden firar, vatana ihanet, bozgunculuk vb.) ziyade, can ve mal güvenliğini tehdiye yönelen adi suçları (hırsızlık, şekavet, gasp) cezalandırmak için gayret sarfetmiş olmasıdır. Normal şartlar altında, hukuk tekniği açısından görevsizlik sebebiyle reddedilmesi gereken pek çok davanın, İstiklâl Mahkemeleri tarafından karara bağlanmış olması ilginç bir noktadır. Daha da ilginç bir başka husus, İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşu üzerinden henüz beş ay bile geçmeden ani bir kararla (Ankara haricinde) kapatılmış olmasıdır. Bu kararın anlaşılabilmesi için o günlerde istiklâl mücadelesinin herşeyi mevkiinde bulunan Büyük Millet Meclisi'nin kompozisyonunu tanımak gerekir. İstiklâl Mahkemelerinin ilk dönemi olarak kabul edebileceğimiz 1920 Eylül'ü ile 1922 Temmuz'u arasındaki zaman süresinde bu mahkemeler, hukuk düzeni ve yargılama tekniği açısından ne kadar tenkide müstehak olsalar da, işleyişindeki aksamaları, i-çinde bulunulan olağanüstü hâl ile izah etmek mümkündür, istiklâl Mahkemeleri bu dönemde, cephedeki orduyu cephe gerisinden takviye etmek amacıyla, mutlak bir hüsnüniyetle çalışan kurullar olarak Milli Mücadeledeki yerini almış bulunuyor. Bu dönemde olup bitenleri lâıykıyla kavramak, Büyük Millet Meclisi'nin işleyiş tarzı, kompozisyonu ve bu topluluğun Milli Mücadele gayesi etrafında nasıl kenetlenmiş olduğunun bilinmesiyle yakından ilgilidir. Mahkemelerin işleyişinde görülebilecek kusurları herhangi bir siyasi çıkar hesabına bağlamak mümkün değildir. Esasen, yukarda belirtilen tarihler arasında Meclis, üyelerinin arasındaki içtihat farklarının bile üstünde kalan bir birlik şuuruyla hareket etmiş ama cephedeki tehdit azaldığı zaman, en sert kritikleri yapabilecek (ve tabii buna tahammül edebilecek) olgunluğu da göstermişti. İstiklâl Mahkemelerinin bu tarihler arasında lüzumundan fazla sert yargıda bulunduğu tenkidî ciddiye alınabilir ama bu hususu hüküm cinsinden bir ithama dönüştürmek, insafla kabil-i te'lif değildir. Bu dönemde istiklâl Mahkemelerinin yaptığı iş, harp hukukunun cephe gerisinde de tatbik edilmesi olmuştur.

Bariş Döneminde istiklâl Mahkemeleri

istiklâl Mahkemeleri'nin 1920 sonbaharı ile 1927 ilkbaharı arasında devam eden faaliyeti, bir bakıma Türkiye Cumhuriyeti tarihinin de yoğunlaşmış bir ö-zeti sayılabilir. 1920 ile 1930 yılları arasındaki on yıl, Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyasında inhi-lâl eden Osmanlı Devleti'nin, rejiminin bütün karakteristikleri ile beraber tarihten silindiği, yerine, Anadolu yarımadasında tutunmağa çalışan ve Osmanlı'nın tarihi mirasını reddeden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin farklı bir yönetim ve otorite anlayışı ile var olma kavgası verdiği mühim bir zaman kesiti olmuştur. Bu on yıl, bilhassa Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'da siyasi dengelerin "Düvel-i Muazzama" tarafından -sun'i esaslara dayansa bile- yeniden şekil-lendirilmesine imkan verdiğinden, dünya tarihinde de kritik bir yer tutmuştur.

Yakın emniyet sınırlarını daima Balkanlar, Arap Yarımadası ve Kafkasya coğrafyası üzerinde kabul e-den Osmanlı stratejisi, bu müddet zarfında sadece askerî açıdan caydırılmakla kalmamış, siyâseten de var olma imkânını kaybetmişti. Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Düvel-i Muazzama ile oturduğu Lozan hesaplaşmasında an'anevi Osmanlı stratejisinin takipçisi olmayacağını siyasi ve coğrafi platformda kabullenerek, bir bölge devleti olmakla iktifa edeceğini deklare etmiş bulunuyordu. Bu siyasetin, memleket dahilinde bir takım tepkiler uyandırması kaçınılmazdı. Osmanlı stratejisini irsen sürdürmekle mükellef hanedanın, yeni rejim tarafından hudut harici edilerek yokluğa müncer kılınmasından sonra, zihni bu siyaset tarzı ile şartlanmış bazı sivil ve asker aydınların muhalefete geçmesi beklenen bir gelişmeydi. İstiklâl Mahkemeleri, işte böyle bir konjonktürde, yeni rejimin yaşama hakkını savunma gayesi altında, her türlü muhalefeti sindiren ortadan kaldıran ve bu anlamda yeni Türkiye'de çoğulculuğu ve siyasi hayatın bütün modern unsurlarını gölgeleyen bir misyonla işletilmiştir.

1920-1922 yılları arasında, cepheye doğuşen orduya cephe gerisinde destek ve moral vermek gayesiyle tesis edilen istiklâl Mahkemeleri, doğrusu, siyasi muhalefeti kıpırdamaz hale getirmek için -siyâ-seten- çok elverişli bir araç teşkil ediyordu. Yeni bir mahkeme teşkil etmek yerine istiklâl Mahkemeleri'nin aynı isim ve misyonla devreye sokulması, yine titizlikle işaret edelim ki siyâsi açıdan çok faydacı bir karardı. Çalışmanın bu bölümü, 1920-1922 döneminde asker kaçaklarını caydırmak ve kamu düzenini berkitmek için fedâkârane çalışan İstiklâl Mahkemelerinin, 1923-1927 yılları arasında siyasi muhalefeti nasıl soluksuz bıraktığının hikâyesidir.

I. TBMM'nin Tasfiyesi ve Yeni Seçimler

Cumhuriyet 1923 yılının 29 Ekim'inde ilan edildiğinde, İstiklâl Harbi'ni yürüten Meclis çoktan dağılmış ve yerine siyasi literatürümüze II. TBMM olarak geçen ikinci Meclis seçilmiş bulunuyordu. Birinci Meclis'in feshi ve seçimlerin yenilenmesi, kendisinden sonraki hadiseleri izah etmesi açısından çok ö-nemlidir. 1923 Temmuz'unda yenilenen II. Meclis'te, II. gruba mensup olduğu farzedilen şahıslardan ancak üç kişinin bulunması, tabloyu izah eden önemli bir noktadır. Mustafa Kemal Paşa, bu seçime katılacak adayları kendisi seçmiş ve adaylar yeni adı Halk Fırkası olan Müdafaa-i Hukuk Gurubu'nun dokuz umdesini benimsemiş kişiler arasından belirlenmişti. Muhalefet yapmak Hiyanet-i Vataniye kanununda 15 Nisan'da yapılan değişiklikle (ki bu kararın Birinci Meclis'in son karar olması hayli dikkat çekicidir) imkânsız hale gelmişti, ikinci grup üyelerinin üçü dışında hiçbirisi yeni Meclis'e giremedi . Mustafa Kemal Paşa, seçimlerde kendi grubunun kazanmasını sağlamak için Mim Mim Grubu'nu dahi devreye sokmak arzusunu göstermiş, sonuç itibarıyla Temmuz 1923'de yapılan seçimin, 1912 yılı ilkbaharında, İttihat ve Terakki'nin "tam bir muzafferiyetle" kazandığı seçimden ne farkı olduğu sualine, hakkaniyet ve demokratlıktan yana gönül ferahlatıcı bir cevap vermek hayli zorlaşmıştı. Nitekim resmi tarih versiyonunun en kâmil temsilcileri tarafından dahi bu hadise, "Bu arada yapılan seçimlerle ikinci grup mensupları Millet Meclisi'nden tamamen uzaklaştırılmış oldu" ibaresiyle teyid edilmektedir.

Meclisin feshedilmesinden önce Falih Rıfkı (A-tay), izmit 'te yapılan meşhur basın toplantısında Gazi'ye, Meclis'te üçte iki çoğunluk sağlanmadan feshin nasıl mümkün olabileceğini sormuştu. Mustafa Kemal Paşa, Meclis şu veya bu bahane ile kendini feshetmezse istibdada başlamış demektir, mebuslar sonuna kadar yerlerini korumak isterlerse kanuna karşı gelerek, bilinmeyen bir müddet için milletin e-gemenliğini ellerinden bırakmak istemiyorlar mânâsı çıkar. O zaman millet kendi egemenlik hakkını kullanır, yeni mebusları seçer, mealinde bir cevap vererek, esasen Meclisin feshinde kararlı olduğunu ortaya koymuştu. Milli Mücadeleyi bilfiil yürüten ve idare eden Meclis'in Türk siyasi hayatından uzaklaşmı-lmasıyla, en ılımlı muhalefet taraftarlarının bile varlığına tahammül gösterilmediği bir dönem başlıyordu. "Tek Parti Devri" diye bilinen bu dönemde İstiklâl Mahkemeleri, en masum aykırılıkları bile vatana, Cumhuriyete ve inkılâplara ihanet olarak değerlendirip mahvetmekte gösterdiği kararlılıkla, yeni rejimin temel rûkûnlarından birisi oldu.

İstanbul İstiklâl Mahkemesi

İstiklâl Mahkemeleri'ni, harp sona erdikten sonra yeniden harekete geçiren görünürdeki sebep, Hint Müslümanlarını temsil ettiği iddiasında bulunan Ağa Han ve Emir Ali'nin, devrin başbakanı İsmet Paşa'ya gönderdikleri bir mektup oldu. Bu mektup, henüz Ankara'ya ulaşmadan İstanbul matbuatında, Tanin ve İkdam gazetelerinde yayınlanınca (5 Aralık 1923), hükümet çevrelerinde büyük tepki doğdu. Mektupta özetle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden Halifelîği kaldırmaması için ricada bulunulmaktaydı. Mektubun iki İstanbul gazetesinde yayınlanması, aynı zamanda umuma hitaben kaleme alınmış bir açık mektup olduğu anlamını taşımaktadır. Hadisenin arka planındaki gerçek, İstanbul basınının Ankara hükümetini tenkid yolunda gösterdiği ortak tavrıdır. Matbuatin muhalif kaleşörlerinden Hüseyin Cahit (Yalçın), Ahmet Emin (Yalman), eski Dersim mebusu Lütfi Fikri (Düşünel), Velid(Ebüzziya) ve Ahmet Cevdet Beyler, bilhassa Hilâfetin muhafaza edilerek anasaya sistemi içinde korunması gerektiğini, böyle bir siyasetin İslâm dünyası içinde Türkiye Cumhuriyeti'ne büyük avantaj kazandıracağı kanaatini yaymakta idiler.

İsmet Paşa, meşhur mektubun Tanin ve İk-dam'da yayınlanmasının üstünden üç gün geçmeden konuyu Meclis'e getirdi. Aynı gün, İstanbul'da vazife yapmak üzere 31 Temmuz 1922'de çıkarılmış olan "İstiklâl Mahkemi Kanunu" mucibince bir istiklâl Mahkemesi teşkil edilerek, üyeler belirlendi. Buna göre mahkeme başkanlığına Osmanîye mebusu İhsan (Eryavuz), müddeiummiliğe Manisa Mebusu Vâsıf (Çınar), üyeliklere Konya Mebusu Refik (Koral-tan) , Kütahya Mebusu Cevdet (İzrap) ve Hakkâri Mebusu Asaf Bey'ler seçilmişti. Mahkeme 9 Aralık'ta Ankara'dan hareketle ertesi gün İstanbul'a vardı ve ilk iş olarak İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri, İkdam gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, Tanin gazetesi sahibi ve mesul müdürü Hüseyin Cahit ve Tevhid-i Efkâr Gazetesi sahibi Velid Bey'lerle aynı gazetenin mesul müdürü Muhiddin Bey gözaltına alındı. Müddeiummî Vâsıf Bey Aralık'ın 15'inde yapılan ilk duruşmada zanlıların tevkifini talep etti. Bu arada Meclis, 13 Aralık'ta toplanarak, mahkemenin, ilgili kanunun üçüncü maddesinde tarif edilen suçlar hakkında kovuşturma yapmasına yetki vermişti. Siyasi tarihimize "Gazeteciler dâvası" olarak geçen bu duruşmada müddeiummî 25 Aralık'ta iddianamesini okuyarak sanıkların Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun ilk maddesi gereğince cezalandırılmalarını istedi. 2 Ocak 1924 tarihinde açıklanan karara göre yargılanan bütün gazeteciler beraat ettiler. Ancak ayrıca açılmış olan bir dâvada yargılanan Lütfi Fikri Bey, 27 Aralık 1923 tarihinde , Meşrutîyet idaresini Cumhuriyet'e tercih ettiği ve Halifenin siyasi otoriteden tecrid edilmesinin hatâ olduğu yolundaki yazısından ötürü, Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun tadile uğrayan ilk maddesi hükmüne beş yıl hapse mahkûm edildi. Cezanın kaldırılması için Meclis'e müracaat eden Lütfi Fikri Bey, takriben otuzbeş gün sonra 13 Şubat 1924 tarihinde 412 sayılı kanunla affedildi.

Bu dâva, yeni Cumhuriyet rejimi ile, İstanbul basını arasındaki ilk ciddi güç gösterisi olmak gibi bir anlam taşımaktadır, İstanbul istiklâl Mahkemesi, büyük bir ihtimalle Ankara'nın arzusu doğrultusunda fazla ileri gitmekte fayda görmemiş ve sanıklara adeta gözdağı verircesine kısa bir yargılamadan sonra salıvererek onlara, bundan böyle otorite kaynağının hangi merci olduğu yolunda ikazda bulunmuştu. Bu yargılama tarzından çıkan bir başka anlam, aslında işlendiği varsayılan suçun kendisi ve doğurduğu mahzurlar değil, sanıkların yargı merciinin ardındaki kuvvete râm olup olmadıklarını tecrübe etmek arzusudur. Bundan böyle Tek Parti yönetiminde matbuatin hareket serbestisi de, devletin yeni yöneticileri ile kuracakları iyi münasebetlerin sınıyla bağımlı kalacaktır.

İstanbul istiklâl Mahkemesi, ikinci olarak Mustafa Kemal Paşa'ya ve Cumhuriyet'e suikast dâvası o-larak bilinen dâva ele alındı. İlk yargılamanın 12 Ocak 1924'de yapıldığı dâvada Tıyas Sami, Ali Osman Reis, Hemşinli Mehmet,

Sandalcılar Kâhyası Hasan, Dayı Mesut ve Kör İbrahim tutuklu olarak yargılandı-larsa da, haklarında yeterli delil bulunamadığından 5 Şubat'ta sanıklar salıverildiler. Sadece Ali Osman Reis hakkında bir yıl mahkumiyet cezası verildi.

Mahkeme, "kadınların başını açıyor" gerekçesiyle halkı devlete karşı kızdırmak suçundan yargılanan Hafız İbrahim Ethem isimli şahsı bir yıl hapse mahkum ettikten sonra İngilizlerle sıkı münasebette bulunduğu ileri sürülen Hilâfet Yaveri Ekrem Bey'i delil yetersizliğinden serbest bıraktı. Bakacak başkaca dâva kalmaması üzerine 20 Ocak 1924'de Başvekil İsmet Paşa Meclis'e başvurarak Mahkemenin görevine son verilmesini istedi. Meclis, elindeki dâvayı sona erdirmesi kaydıyla İstanbul İstiklâl Mahkeme-si'nin görevini sona erdirdi.

İstanbul matbuatı ile gerginleşen münasebetleri yumuşatmak gayesiyle bazı gazeteciler İzmir İktisat Kongresi'ne davet edildiye de, varılan sun'i uzlaşma uzun ömürlü olmadı. Meşrutiyet devirlerinde bile Batılı bir programı savundukları için muhafazakâr çevrelerin husumetini kazanan, Hüseyin Cahit, Lütfi Fikri ve Ahmet Emin gibi şöhretli yazar ve gazetecilerin, Cumhuriyetli yılların henüz ilk günlerinde, yeni rejim tarafından "vatana ihanet"le suçlanması, bilhassa Avrupa kamuoyu nezdinde kötü itibalar uyandırmıştır. Bu tutarsızlığı hisseden Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa'nın, havayı ısıtmak gayesiyle yaptığı girişimlerin müsbet sonuçlar doğurması da, esasen, hiçbir türlü muhalefete tahammül etmemeyi bir tarz olarak seçen yeni rejimin mantığı çerçevesinde başarısız kalmaya mahkûmdur ve yeni bir hesaplaşma mukadder görünüyordu.

İstiklâl Mahkemeleri Muhalefete Karşı

Cumhuriyet'in ilanından sonra, siyasi hayatı kontrol eden kuvvet, iyice belirginleşmeye başlamıştı. II. Grup'un seçimlerde tamamen tasfiye edilmesinden sonra Meclis, etkili bir muhalefet hareketini besleyecek sivil cihazlardan mahrum kalmış bulunuyordu. Bununla beraber 1924 başlarında bütün muhalefet potansiyelinin etkisiz durumda olduğunu söylemek mümkün değildir. Başta Cumhuriyet'in ilanında memnuniyetsizliğini gizlemeyen bir grup yüksek rütbeli asker olmak üzere (Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar Paşa, Cevat Paşa, Refet Paşa, Rauf Bey), saltanat makamının an'anevi prestijinden tecrid edilmiş olmasına rağmen Osmanlı Hanedanı'nın karizmasını devam ettiren Halife, İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde küçük bir gözdağı verilmiş olmasına rağmen hâlâ ağırlığını devam ettiren İstanbul matbuatı v2? klasik değerlere bağlılığını sürdüren toplumun muhafazakâr çoğunluğu, hesaba katılması gereken potansiyel muhalefet merkezleri olarak varlığını devam ettirmekteydi. 1930'lu yıllara kadar devam eden süreç, aksiyona dönüşmüş olsun veya olmasın bütün potansiyel muhalefetin ustalıklı tertib edilmiş bir zamanlama ile tasfiyesine sahne olmuştur.

Saltanatın ilgasından sonra siyasi otoritesini kaybeden Hilâfet makamı, sınırları pek de vazih olmayan bir temsil yetkisiyle pek az yaşama imkânı bulabildi. 3 Mart 1924 günü kabul edilen bir kanun teklifi ile Hilâfet kaldırıldı. Meclis, Hilâfet'in esasen "Cumhuriyet'in mânâ ve mefhumunda mündemiç" olduğu kanaatiyle Halifeyi hal'ederken, Osmanlı Hanedanını da son derece sert tedbirlerle tasfiye ediyor, damatlar ve Hanedanın kadın üyelerinden olma evlatlar da kanun kapsamına alınarak bunların on gün içinde Türkiye Cumhuriyeti arazisini terk etmeleri isteniyor, hudut dahilindeki gayrimenkuller üzerindeki tasarruf hakları kaldırılıyor ve vatandaşlık sıfatları sona erdiriliyordu. Kanun daha çıkmadan önce muhtelif vesilelerle kamuoyunun hazırlanmasına itina gösterilmiş, Halife'nin kendi bütçesine yaptığı itiraz ele alınarak, Cumhuriyet bütçesinde "hanedan" diye bir faslın anlamsızlığı ileri sürülmüştü. Hilâfetin kaldırıldığı gün Meclis'te iki önemli kanun daha kabul edildi: Buna göre Şer'iye, Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i U-mumiye Vekâletleri de kaldırılmış, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ile laik devlet prensibinin yerleştirilmesi için son derece etzem bir alan, inkılâplar lehine boşaltılmıştı. 3 Mart 1924 tarihi, sadece gelecek inkılâpların zeminini teşkil etmesi bakımından değil, Milli Mücadelenin başlangıcından beri önemli bir sıklıkla merkezi durumundaki İstanbul'un maddi ve manevi itibarının da Ankara lehine bozguna uğratılması bakımından da özel bir anlam taşımaktadır.

1924 yılı içinde, konumuz açısından önem taşıyan bir başka hadise 17 Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması olmuştur. Bu dönemde, ideolojik çizgisi ne olursa olsun, iktidara alternatif olabilecek herhangi bir siyasi oluşuma iyi nazarla bakılmıyor, inkılâpların tamamlanması için, geçici bir süre müddetince muhalefet yaratılmaması bekleniyordu. Terakkiperver Fırka'nın kuruluşu da, bu görüş doğrultusunda âdeti bir ihanet hareketi gibi değerlendirildi. Fırka'nın kuruluşundan önce I. Ordu Komutanı Kâzım Karabekir ve II. Ordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın askeri görevlerinden istifa e-derek mebus olarak Meclis'te çalışmayı tercih etmeleri ve Refet Paşa'nın da mebusluktan istifasını geri alması siyasi bir krize yol açmıştı. Hareketin yaygınlaşmasından endişe eden Mustafa Kemal Paşa, diğer Paşa mebuslara birer telgraf çekerek derhal mebusluktan istifa etmelerini istedi ve bu emre derhal itaat etmek yerine, sebebini sormak tedbirsizliğinde bulunan paşaları .ikinci bir telgraf emriyle müstafi saydığını bildirdi. Meclis'te artık sarı çizgilerle birbirinden ayrılmış iki siyasi zümre vücut bulmuştu. 17 Kasım'da Terakkiperver Fırka'nın kuruluşunun ardından Halk Fırkası saflarında belirgin bir tedirginlik başladı. Fırka'nın programında yer alan "dine hürmetkar olmak" ibaresi birçok tenkid ve demagojiye konu edilerek TCF, Meclis'te yıkıcı tenkidlere uğratıldı. Ama kısa bir süre sonra Halk Fırkası da ismini Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirme lüzumunu hissetti. Bursa'da yapılan ara seçimlerde CHF'ye karşı Terakkiperver Fırka adayının seçimi kazanm? mukadder bir hesaplaşmayı hızlandıran baş'uca âmil oldu. Halit Paşa'nın 9 Şubat 1925 günü Meclis'te istiklâl Mahkemesi'nin en "güvenilir" hâkimlerinden biri olan Ali Çetinkaya tarafından vurulması, basın ve kamuoyunda "muhalefete tahammülsüzlük" olarak nitelendirilip, hükümetin suçlanması da havayı iyice gerginleştirdi.

Şeyh Sait isyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu

Bu günlerde başlayan Şeyh Sait isyanı (13 Şubat 1924), Tek Parti devri boyunca muhalefet hareketlerinin kaderini belirleyen önemli bir gelişme teşkil etti. 23 Şubat'ta hükümet, 12 il ve 2 ilçede bir ay süreyle sıkıyönetim ilan ederek isyanı bastırmaya teşebbüs etti. Tarih yazarlarının ekseriyeti tarafından Lozan'da çözüme bağlanmadan bırakılan Musul meselesi ile ilişkilendirilen bu isyanın, İngilizler tarafından tahrik edildiği yaygın bir kanaattir. isyanın Doğu Anadolu'da hayli yaygınlık göstererek Diyarbakır, Elazığ ve Genç illerini etki altına alması üzerine Hükümet, askeri tedbirler yanında kanuni düzenlemeler yapmak ihtiyacını da hissetti. 25 Şubat'ta yapılan Meclis toplantısında "Hıyanet-i Vatanîye Kanunu" "nun ilk maddesi tadil edilerek, "Dini veya mukaddesat-ı diniyyeyi, siyasi gayelere e-sas veya alet ittihaz eden cemiyetler teşkili" vatana ihanet tarifi içine alındı (556 sayılı kanun). İsyanın sadece asabiye hisleriyle değil, yeni rejimin aldığı bir dizi kanuni düzenlemede anlamını bulan laik programa karşı çıkan sloganlarla beslenmesi, bu kanunun tâdilinde etkili olmuştur. Bu arada Terakkiperver Cumhuriyet Fırka Reisi Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis'te isyanı ve isyancıları lanetlemesi, dinin siyasete âlet edilmesine müsamaha göstermeyecekleri yolundaki beyanatını da önemle kaydetmek ama netice itibarıyla TCF'yi ithamdan kurtaramadığını da belirtmek gerekir. 2 Mart 1925'de yapılan yapılan CHF grup toplantısında Başvekil Fethi Bey'in siyaseti, gereken sertlik ve kararlılığı yansıtmadığı düşüncesiyle tenkide uğrayınca Fethi Bey (Okyar) istifa etti. 4 Mart günü yerine, sertlik yanlısı siyasetiyle tanınan ismet Paşa atandı, ismet Paşa, isyan suçlularını kovuşturmak için derhal istiklâl Mahkemesi teşkilini talep ettiği gibi "Takrir-i Sükûn" adı verilen kanun teklifiyle, bir nevi olağanüstü hal rejimi ilan ederek, ülkenin her yanında, hükümete ezici bir kudret veren yetkilerin kanunlaşmasını istedi. Kanun, teklif edildiği gün kabul edilerek yürürlüğe girdi (4 Mart 1925). Takrir-i Sükûn Kanunu (Ek-VI), 1924 Anayasası ile tanınan kişi haklarının askıya alınmasını, son derece es-netilebilir bir hükümet yorumuna muhtaç bıraktığı gibi, Meclis'i de bir denetim mekanizması olarak tamamen devre dışı bırakıyor ve adeta harp esnasında çalıştırılan istiklâl Mahkemelerini hatırlatır bir tarzda, hükümetin beğenmediği her türlü eylemi bastırmak konusunda hükümete, hızlı, kesin ve kapsayıcı yetkiler tanıyordu. Bu kanuna göre ilticaya, isyana, ülkenin sosyal düzenini, istikrarını, emniyetini tehdit etmeye yönelik her türlü örgütlenme, kışkırtma, özendirme ve bu gayelere hizmet eder mahiyetteki yayını önleme konusunda hükümet, Reisicumhurun da o-nayını alarak yetkilerini kullanabilecek ve zanlıları istiklâl Mahkemesine sevk edebilecek. Kanun metni dikkatle incelendiğinde görülmektedir ki Takrir-i Sükûn Kanunu ile baskı altına alınan tek kurum basındır. Kanunda sayılan diğer cürüm ve eylemler, esasen muhtelif kanunlarla ve defalarca yasaklanmış bulunuyordu. Kanunun, bütün Türkiye'de uygulanacak derecede kapsamlı tutulması da dikkat çekmektedir.

İsyan Bölgesi ve Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin Kuruluşu

Sıkıyönetim ilanı ve sair bastırma tedbirleri konusunda hükümete tam destek veren TCF, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun aleyhinde tavrı aldıysa da teklif 22'ye karşı 122 oyla kabul ederek kanunlaştı. Meclis, aynı gün aldığı bir başka kararla iki istiklâl Mahkemesi teşkiline karar verdi: "Şark" İstiklâl Mahkemesi, i-dam kararlarını Meclis'e tasdik ettirmeksizin infaz etmek hususunda yetkili kılınırken, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin idam kararları, Meclis'in reyine bırakıldı. Şark İstiklâl Mahkemesi tabiri, bilahere, bütün Doğu illerini töhmet altında bıraktığı gerekçesiyle "İsyan Bölgesi istiklâl Mahkemesi" olarak değiştirilmiştir.

22 Mart 1925'de Meclis'te yapılan seçim sonucu, şu mebuslar istiklâl Mahkemesi üyesi olarak seçildiler:

Ankara İstiklâl Mahkemesi;

Ali Bey (Çetinkaya)- Başkan

Necip Ali Bey (Küçük) -Müddeiumumi

Ali Bey (Kılıç)- Üye

Ali Bey (Rizé Mebusu)- Üye

Reşit Galip Bey- Yedek üye

İsyan Bölgesi İstiklâl Mahkemesi;

Mazhar Müfit Bey (Kansu)-Başkan

Ahmet Süreyya Bey (Örgeevren)- Müddeiumu-

Ali Saip Bey (Ursavaş)-Üye

Lütfi Müfit Bey-Üye

Avni Doğan Bey- Yedek üye

12 Nisan günü Diyarbakır'a ulaşabilen İsyan Bölgesi İstiklâl Mahkemesi, Şeyh Sait'i yargılamadan önce, ayaklanmaya iştirak suçundan 389 kişi hakkında hüküm verdi. Bunlardan 28'i vicahen, 21'i giyaben idama mahkum oldular. 47 kişinin beraat ettiği duruşmalarda, 48 kişi de muhtelif hapis cezalarına çarptırıldı. Duruşmalar esnasında mahkeme heyetinin, isyancılarla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası a-rasında hiç değilse "mânevî" bir ilişki araması dikkat çekmektedir. Nitekim mahkeme bu kanaatini, 25 Mayıs tarihinde, yetki alanına giren vilayetlerdeki TCF şubelerini kapatarak açığa vurmuştur.

Duruşmaların odak noktasını teşkil eden Şeyh Sait dâvası, Mayıs'ın 6'sında Şeyh Sait ve arkadaşlarının istiklâl Mahkemesi'ne teslimi ile başladı. Şeyh Sait, yapılan ilk duruşmalarda isyanın siyasi bir mülâhazaya dayanmaksızın, sıradan bir sebep yüzünden çıktığını ileri sürdü. Müddeiumumi, iddianamesini 27 Haziran'da okuyarak Şeyh Sait'le birlikte 80 sanık hakkında suçlamada bulundu. 28 Haziran 1925'de yapılan karar duruşmasında aralarında Şeyh Sait'in de bulunduğu 47 kişi idama mahkum edildi. Şeyh Sait 29 Haziran günü 46 kişiyle birlikte Diyarbakır'da idam edildi.

İsyanın bastırılması ve Şeyh Sait'in idamıyla mesele kapanmış sayılmadı. Temmuz ortasında Diyarbakır'dan ayrılarak Elazığ'a geçen İsyan Bölgesi istiklâl Mahkemesi, burada adi sayılabilecek suçlarla ilgilendikten sonra, İstanbul matbuatıyla bu defa yeniden hesaplaşmaya koyuldu.

Gazeteciler Dâvası

Henüz Şeyh Sait'in yargılanması devam ederken bazı sanıkların, İstanbul gazetelerinin yayını tesiri altında kaldıklarını ifade etmeleri üzerine 7 Haziran'da bir ara karar alan istiklâl Mahkemesi, Sebilür-reşad, Tevhid-i Efkâr, Vatan, Son Telgraf, Tanın, İleri ve İstiklâl gazeteleri hakkında takibata geçti. Kararda bu gazetelerin 1924 Ocak'ından bu yana yayınlanan nüshaları ile, gazetecilerden Eşref Edip, Velid Ebüzziya, Abdülkadir Kemali, Fevzi Lütfi ve Sadri Ethem Bey'lerin tutuklu olarak isyan bölgesine cel-bedilmeleri isteniyordu. 11 Ağustos'da Ahmet Emin ve Ahmet Şükrü Beylerin de tutuklu olarak Elazığ'a celbedilmeleri kararlaştırıldı ve Vatan gazetesi kapatıldı. Tutuklular arasına Suphi Nuri ve İsmail Müştak isimli gazeteciler de ilave edildiler. Sorgulamalara 16, Ağustos'da başlanarak, gazetecilerin isyancılara etki edip etmedikleri, rejime karşı olup olmadıkları soruldu. Müddeiumumi'nin iddiaları, mahkemenin gerçek niyetini de açıkça izah eder niteliktedir; İddianamede yapılan inkılâplara karşı, eski düzeni yaşatmak isteyenlerin varlığından, bunların basın hürriyetini su-istimal ettiklerinden, hükümeti diktatörlük ve tedhiş idaresi kurmakla itham ettiklerinden, Cumhuriyet düşmanlarına cesaret verdiklerinden bahsediliyordu. Ne var ki 1925 Eylül'ünün ilk günlerinde yargılanan gazetecilerin toplu halde Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'ya çektikleri af telgrafı, müddeiumumi'nin sert tutumunu hayli yumuşatıcı bir etki yapmıştı, iddianamesini okurken sert suçlamalarda bulunan Müddeiumumi, talep ettiği ceza faslında yumuşak davranarak dâvanın kapatılmasını istedi. Mahkeme de sanıkların Şark İsyanı ile ilgilerinin görülmediğini kabul ederek, Abdülkadir Kemali Bey haricindeki gazetecilerin be-raatlerine karar verdi.

Bundan sonra isyanla ilgili ikinci dereceden dâvalara da bakan mahkeme yaklaşık 14 ay boyunca bölgede kalarak yargı faaliyetlerini yürüttü. 1926 E-kim'inden itibaren mahkeme, hem önemli bir dâva kalmadığından, hem de uzun süredir bölgede vazife yapan hakim heyetinin yorgunluğu gibi sebeplerden fiilen faaliyet gösteremedi, isyan Bölgesi istiklâl Mahkemesi, diğer istiklâl Mahkemesi ile beraber 7 Mart 1927 tarihinde kanunen lağvedilerek faaliyetine son verildi. Mahkemenin Meclis Başkanlığına verdiği rapora göre 12 Nisan 1925'den, 7 Mart 1927 tarihine kadar baktığı dâvaların suç ve beraat listesi şöyledir;

Yargılanan kişi sayısı	5010
Vicahen idam kararı	207
Gıyaben idam kararı	213
Muhtelif hapis kararı	1811
Beraat kararı	2779

Mahkeme, bu arada askerden firar suçu işleyen 131 kişiye de idam cezası vermişti ki bu sayı, yukardaki listeye dahil değildir.

İsyan Bölgesi istiklâl Mahkemesi, Şeyh Sait isyanı münasebetiyle kurulup görevlendirilmesine rağmen, kendisine tanınan geniş yetkileri kullanarak , sadece kamu düzenini korumak gayesiyle değil, hükümetin ve rejimin isteği doğrultusunda çalışmaktan çekinmemiş, ama siyasi otorite öyle arzu ettiği zaman, bütün hukuk prensiplerini ve yaptığı işin ciddiyetini bir kenara bırakarak keyfi ve siyasi kararlar verebilmişti, isyan bahane ederek İstanbul matbuatının önemli isimlerini Elazığ'a celbetmesi ve bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa'nın müzaheret telgrafı ü-zerine sanıkları salıvermesi, bu mahkemenin siyasi kararlardan ne kadar kolayca etkilenebildiğini açıkça gösterir. İsyan Bölgesi istiklâl Mahkemesi üyelerinden Avni Bey'in(Doğan) hâtıralarında ifade ettiğine göre, mahkeme esnasında Şeyh Said'e, bazı gazete ve yazar isimleri verilerek, bunları itham etmesi halinde cezasının hafifletileceği yolunda vaadde bulunulmuştu. Avni Doğan'ın imâsına göre bu vaadi, mahkeme heyetinden bazı kişilerin yapmış olması gerekir. Aynı şahıs, bu dava esnasında Başvekil İsmet Paşa'dan sık sık cesaretle davranması ve bu işin neticesinde itibarının artacağı yolunda şifre telgraflar aldığını da a-çıklamaktadır. Mete Tuncay'ın verdiği bilgiye göre Avni Doğan Gazeteciler Davası esnasında Dahiliye Vekili Cemil Bey'e hususi bir mektup yazarak, "zât-ı âlilerinden bana yürüyecek doğru yolun iraesini hürmetle rica ederim" yollu bir direktif talebinde bulunmuş ve mektubuna, gösterilen yola kayıtsız şartsız uyacağını belirtir bir cümle ile son vermişti.

Ankara İstiklâl Mahkemesi

Yakın tarihimizde İstiklâl Mahkemeleri kavramını, kendi başına temsil edecek kadar şöhret bulan Ankara istiklâl Mahkemesi, "Dört Aliler Mahkemesi" olarak da bilinir, izmir suikastı, Şapka inkılâbı ve gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ın ikinci defa yargılanması gibi dâvalarla siyâsi tarihimize geçen bu mahkeme, isyan Bölgesi istiklâl Mahkemesi ile birlikte 4 Mart 1925 tarihinde kuruldu. Mahkeme reisliğine Kel Ali lakabıyla mâruf Ali(Çetinkaya), müddeiumumiliğe Necip Ali (Küçük), üyeliklere Kılıç Ali ve Rize Mebusu Ali (Zırh) Bey seçildiler. Reşit Galip Bey de yedek üye olarak seçildi.

Mahkeme, 12 Mart 1925 günü bir bildiri yayınladıktan sonra Takrir-i Sükûn Kanunu'na muhalefet eden zanlıları yargılamaya başladı. Kürtçülük ve irtica propagandası yapmakla itham edilen Salih Boşo ve Resul Hoca, Doğmsöz gazetesi sahip ve yazarı A-ta Bey'in dâvası ile işe başlayan mahkeme faaliyetleri, kurulmasından bu yana onbeş gün bile geçmeden, sansasyonel bir dâva ile kamuoyunun bütün ilgisini üzerine çekti. Adana Valiliğinden iki şahidi Ankara'ya sevketmelerini isteyen mahkeme, ödenek yokluğu sebebiyle bu isteği yerine getiremeyen Adana Valisi Hilmi (Uran) Bey'i yargılamak üzere Ankara'ya çağırdı. Hükümetin otoritesini sarsıcı bu karar karşısında Dahiliye Vekili, Adana Valisi Hilmi Bey'i destekleyerek mahkemenin verdiği 250 liralık cezayı Vekalet bütçesinden

ödeyerek Hilmi Bey'i görevine iade etti. Bu hadise istiklâl Mahkemelerinin yeni yönetim ve rejim içindeki yerini göstermesi bakımından çok önemlidir. Nitekim aynı heyet, izmir suikastı esnasında bu defa Başvekil ismet Paşa'yi da tevkif etmeğe kalkışacaktır.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun tanıdığı olağanüstü yetkileri kullanarak rejimin kayıtsız şartsız destekçisi olma niyetini gizlemeyen mahkeme, bu niyetini Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na karşı takındığı tutumla dışa vurmadan çekinmemiştir. Şeyh Sait isyanı sanıklarının TCF ile ilgisini isbat etmek için en sıradan ifadelerin bile üzerine giden mahkeme, nihayet Salih Boşo dâvasını bahane ederek TCF'nin bütün evrakının, incelemek üzere muhakemeye celbini kararlaştırdı. Esasen 25 Şubat günü, Başvekili Fethi Bey, TCF lideri Kâzım Karabekir ile görüşerek fırkanın kapatılmasını istemiş ve bu arzusunun, kendinden ziyade Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın isteği olduğunu da ihsas etmişti. Bu isteğin reddedilmesinden sonra bu defa istiklâl Mahkeme'sinin kendisini bu varzifeyle muvazzaf hissederek harekete geçtiği anlaşıyor. Mahkeme kararını müteakiben TCF İstanbul Merkez Şubesinin zabıtaca aranarak gerekli evraklara el konulması, bir başka krize yol açtı. Haberi "Dün Gece TCF Basıldı" başlığıyla veren Tanin gazetesi, bu haberinden dolayı 16 Nisan'da kapatıldı ve başta Hüseyin Cahit Bey olmak üzere gazete sorumluları tevkif edildi. Nihayet 3 Haziran 1925 tarihinde hükümet, TCF'yi kapattığını açıklayarak Cumhuriyet tarihinin ilk meşru muhalefet hareketine son verdi. Tanin'e mensup gazeteciler Ankara'ya celbedilerek dâva gününü beklerken, Takrir-i Sükûn Kanunu'na muhalefet ettiği ileri sürülen Resimli Hafta i-simli derginin sorumluları hakkında takibata geçildi. Derginin mesul müdürü Zekeriya(Sertel) ve Cevad Şakir (Kabağaçlı) Beyler, üçer yıl sürgün cezasına çarptırıldılar. Hüseyin Cahit'in duruşması 27 Nisan'da başladı ve 7 Mayıs günü sona erdi. Hüseyin Cahit'in son derece parlak bir üslupla yaptığı müdafaa, bugün Türk hukuk edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Hüseyin Cahit'in bilhassa, "Herhalde böyle bir mahkemede hâkim olmaktansa mahkûm olmayı tercih ederim" cümlesi, istiklâl Mahkemeleri'nin bütün safahatına karşı yöneltilmiş en veciz tenkidlerden birisi sayılmaktadır. Ankara istiklâl Mahkemesi buna rağmen Hüseyin Cahit Bey'e verebileceği cezanın en ağırını tercih ederek müebbed sürgünle cezalandırdı. Hüseyin Cahit, sürgün gittiği Çorum'da içten bir alâka ile karşılandı ve yeniden sanık olarak yargılandığı izmir suikastı dâvasında beraat ederek verdiği dilekçeye istinaden serbest bırakıldı.

Mahkeme, Takrir-i Sükûn'a muhalefet ettiği ileri sürülen silah kaçakçılığı, rüşvet, memura hakaret gibi dâvalara da bakmakla birlikte, daha ziyade siyasi etki uyandırabilecek hadiselerin üzerine eğiliyordu. Bu cümleden olmak üzere ücretlerinin azlığından şikayet eden bazı vilayet telgraf memurlarının kanunsuz grevini de ele aldı. Greve liderlik ettiği iddia edilen beş yöneticiye hafif hapis cezası verilerek grevci memurlar beraat ettirildi. 1925 Temmuz'unda Tarikat-ı Salahiye adı verilen ve Milli Mücadele esnasında zararlı faaliyetleri görülen bir gizli cemiyet üyelerinin dâvasına bakan mahkeme, cemiyetin Vahidettin'e yeniden iktidar ve prestij kazandırmak amacıyla Anadolu'da gizli faaliyet yürüttükleri gerekçesiyle 11 kişinin idamına karar verdi. Bu dâvayla ilişkisi görülen, Meşrutiyet devrinin meşhur muhalif mebuslarından Lütfi Fikri Bey, esasen aleyhindeki deliller yetersiz olduğu için Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın ricasıyla serbest bırakıldı. Ağustos ayında mahkeme, Türkiye'de teşkilatlanmış sol eğilimli kişi ve gazetecilerin yargılanma-sıyla ilgilendi. Bu münasebetle dâvaya konu teşkil e-den Orak-Çekiç dergisiyle birlikte sol eğilimli yayın organları kapatıldı ve 12 Ağustos'ta yapılan duruşmada 6 kişiye 7 yıl, 6 kişiye 10 yıl, aralarında Şefik Hüsnü (Değmer) ve Nazım Hikmet (Ran)'in de bulunduğu 4 kişiye 15 yıl kürek cezası verildi. Yargılanan diğer sanıklar beraat ettiler. Mahkumlar 1926 yılının Cumhuriyet bayramında hükümet kararıyla serbest bırakıldılar. Bu gibi dâvalarda, mahkemenin davranışı ve iddiası ile hükümetin af kararında gösterdiği şefkat, bir tezat gibi görülüyorsa da aslında istiklâl Mahkemeleri'nin iç ve dış siyasette bir baskı aracı olarak kullanıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Tek Parti devrinde polis ve adliye takibatından bir türlü kurtulamayan sol akımlar, devletin SSCB ile kurduğu ilişkinin mevsimden -mevsime değişen seyrine göre muamele görüyorlardı.

Şapka İnkılâbı Vesilesiyle Yapılan Yargılamalar

1925 Yılı, siyâset şekli ve üslûbunda genç Türkiye Cumhuriyeti'nin temel tercihlerini berraklaştırdığı bir yıl oldu. 1924 Anayasası ile merkezî idareye büyük yetkiler yetkiler tanıyan rejim, Hilâfetin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü, Evkaf ve Seriya Nezaretlerinin kapatılması ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın behemahal kapatılması yolunda gösterdiği kesin niyet ile yönetimde sertlik taraftarı olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Aynı yıl içinde alınan iki önemli karar, bu üslûbun iyice belirginleşmesine yardım etti: - Şapka inkılâbını takib eden tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin kanun, Türkiye'nin hayli radikal bir kültür ihtilâli içinde bulunduğunun açık göstergeleriydi.

24 Ağustos 1925 günü Kastamonu'da, kendisini karşılamaya gelenleri Panama türü bir şapka ile selamlayan Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, bir dizi sosyal çalkantı ve tepkiye yol açacak Şapka İnkılâbını da başlatmış oluyordu. Bunu 2 Eylül'de Hükümet'in aldığı 2413 sayılı karar izledi. Buna göre devlet memurları artık Batı tarzı şapka giyeceklerdi ve bu karar ahalî için sadece teşvik edici bir nitelik taşıyacaktı. Şapka giymeyi bütün ahaliye emreden kanun 25 Kasım 1925'de çıkarıldı. "Şapka İktisâsı Hakkında Kanun" ismini taşıyan bu kanuna göre, "Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka o-lup buna münafi bir itiyadin devamını hükümet men" edecekti (671 sayılı kanun). Bundan beş gün sonra 30 Kasım'da çıkarılan 677 sayılı kanunla tekke ve zaviyeler kapatıldı. Şapka İnkılâbı, yapılan inkılâplar arasında sade vatandaş en ziyade etkileyen değişiklik oldu. Baş açık gezmeyi ya da Batı tarzda şapka giymeyi, yerleşik değerlere olduğu kadar inanca da bir müdahale sayan insanlar, Anadolu'nun pek çok yerinde tepkilerini ifade edici eylemde bulundular. Hükümet, şapka inkılâbına karşı doğan tepkileri izale etmek için İstiklâl Mahkemelerini kullandı. Ne var ki Şapka Ka-nunu'na muhalefetin cezası, şapka aleyhtarlarını sindirmekte yetersiz kaldığı endişesiyle şapka aleyhtarlarına son derece ciddi ithamlar da izafe edildi. Bu münasebetle mahkeme önüne getirilen sanıklara genellikle Şeyh Sait isyanı ile alakadar olduğu,

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası emellerini gerçekleştirmek için çalıştığı, kurulu düzene muhalefet ettiği ya da en hafifinden dini siyasete âlet ettiği gibi suçlamalarda bulunuldu ve şapka aleyhtarları, işlenen cürümle hiç de mütenasip sayılmayacak derecede şiddetli cezalarla sindirildi. Bugün hâlâ halk arasında kullanılmakta olan "kasket", hükümetin teklif ettiği Batı tarzı şapkayı içine sindiremeyenlerin alelacele keşfettiği uzlaştırmacı bir serpuş modeli olarak varlığını korumaktadır.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, 1925 Eylül'ünün son günlerinde Batı Anadolu'da bir geziye çıktı. 19 Ekim'e kadar süren gezi esnasında Afyon, İzmir, Eskişehir, Adana, Mersin ve Gaziantep'i dolaşan mahkeme, seyyar bir yargı ekibi olarak genellikle cinayet, ev basmak, soygun, külhanbeylik, işkence, çetecilik türünden adi suçlar hakkında hükümler verdi. Ankara'ya döndükten sonra Maraş Mebusu Tahsin Bey'in adının karıştığı bir dâva sebebiyle dokunulmazlığının kaldırılmasını isteyen mahkeme, Kasım sonlarında, Şapka Kanunu'na muhalefet hadiselerinin yaygınlaşması üzerine, yeniden seyyar çalışmak üzere Anadolu'ya hareket etti. Bu esnada Meclis, yeni yasama yılına girerek resmen açılmış olduğundan İstiklâl Mahkemesini yeniden idam cezası yetkisiyle mücehhez kılmak amacıyla Başvekil ismet Paşa tarafından Meclis'e yapılan teklif kabul edildi. Mahkeme 24 Kasım'da Kayseri'ye geldi ve ertesi gün Sivas'a geçti. Şapka aleyhine duvara asılan bir yafta yüzünden bütün mahalle muhtarları yargılanıp suçsuz bulunduktan sonra, şapka giymemekte ısrar ettiği gerekçesiyle şehir eşrafından bazı kişiler sorgulandı. Şehrin eşrafı arasındaki siyasi çıkar hesaplaşmasının İstiklâl Mahkemesini nasıl kullandığı yolunda, bu dâva ilginç bir örnek teşkil eder. Dâva esnasında TCF'nin eski mensupları da mahkeme huzuruna çıkarılarak sorgulandılar ve aklı melekelerinden şüphe duyulan bir kişinin astığı yafta yüzünden yargılandılar. Mahkeme'de sanıkların TCF ile ilgilerinin olup olmadığı, seçimlerde Halk Fırkası aleyhinde çalışıp çalışmadığı, TCF'ye vaktiyle niçin sempati gösterdikleri gibi konuyla ilgisiz ithamlarla suçlanması dikkat çekicidir. Dâva sonunda yaftayı astığı ileri sürülen Çil Mehmed isimli şahsın idam, TCF taraftan ve eşraftan iki kişi onbeşer yıl, beş kişi on yıl, üç kişi yedibuçuk yıl ve iki kişi üç yıl sürgün cezasına çarptırıldılar. Bu dâva sonucunda, Sivas'ta belli başlı bütün muhaliflerin şu veya bu sebeple mahkemeye celbedilerek cezaya çarptırılmaları ve Sivas'tan uzaklaştırılmaları, İstiklâl Mahkemesi'nin yargı mantığını izah etmesi bakımından ehemmiyet taşımaktadır.

29 Ekim'de Tokat'a geçen mahkeme, yayınladığı bildiriyle Tokatlıları birer şapka edinmeye davet ettikten sonra, şapkaya muhalefet ettiği ileri sürülen eski Erbaa Belediye Reisini üç yıl hapse mahkum e-derek Amasya, Samsun, Trabzon tarihiyle 6 Aralık'ta Erzurum'a ulaştı. Kasım sonlarında meydana gelen üçbin kişilik bir kalabalığın katıldığı şapka aleyhtarı gösterilerde, üç kişinin öldüğü, bir zabitin yaralandığı, Rize civarında da toplu muhalefet hareketlerinin görüldüğü, Mahkeme daha Sivas'ta iken Başvekil İsmet Paşa tarafından telgrafla haber verilmişti. İstiklâl Mahkemesi, hadise zanlılarının Ankara'ya gönderilerek, yargılamanın bilahere Ankara'da yapılmasını uygun buldu ve muhalif tanınan bazı Erzurum mebuslarının hadiseyle ilgili oldukları yolunda hükümetin dikkatini çekti. Daha sonra 11 Aralık'ta Rize'ye geçen Mahkeme, iki gün süren duruşmada 143 kişiyi yargıladı. 14 Aralık'ta verilen kararda, elebaşı olduğu ileri sürülen 8 kişi idama, 14 kişi onbeş yıl, 22 kişi on yıl, 19 kişi beş yıl hapse mahkum edildi. Bu esnada Mahkeme'nin, bazı sanıkların ifadesine dayanarak İskilipli Atıf Hoca'nın Frenk Mukallitliği ve İslâm isimli risalesini, hadisede kışkırtıcı bir unsur olarak değerlendirmesi önemlidir. Rize'de hadiselerin, mahkemenin iddia ettiği üzere İstanbul'daki bir gizli teşkilatın eseri olduğu da doğruluğu hayli su götürür bir iddiadır. «Bu münasehette Meclis'te şapka kanunu aleyhinde konuşan Nurettin Paşa'nın da Mahkeme'nin dikkatini celbettiği anlaşılıyor.

15 Aralık'ta Giresun'a gelen mahkeme, "dini siyasete âlet ederek, şapka aleyhinde bulunan ve halkı hükümete isyana teşvik ettiği" ileri sürülen 60 kişi hakkında hüküm verdi. Ayın 18'inde açıklanan karara göre zanlılardan ikisi idam edildi; 3 kişiye on-beş, 6 kişiye beş yıl hapis cezası verildi. 21 Aralık'ta İstanbul'a varan mahkeme on gün sonra Ankara'ya geçerek, daha önce buraya sevk etmiş oldukları sanıkların yargılanmasıyla ilgilenmeye başladı. 14 Ocak'ta başlayan Maraş sanıklarının duruşması 18 Ocak'ta karara bağlandı, 6 kişi idama, 14 kişi 15'er yıl hapse mahkum edildiler. 21 Ocak'ta İstanbul'da tevkif edilen Teali-i İslam Cemiyeti mensupları, 1 Şubat'ta ise Erzurum ve Giresun hadisesi zanlıları yargılanmaya başlandı. Bu dâva bünyesinde İskilipli Atıf Hoca'nın, Şapka Kanunu'ndan çok önce yazdığı risale sebebiyle sanık olarak yargılanması dikkat çekicidir. 3 Ocak'ta verilen karara göre İskilipli Atıf Hoca ve Ali Rıza isimli bir şahıs idama mahkum edildiler. Ceza ertesi sabah infaz edildi, İskilipli Atıf Hoca'nın, suç henüz tarif edilmeden ve oluşmadan önce yazdığı bir risale sebebiyle asılması, o günden beri amme vicdanını yaralayan bir hüküm olarak hatırlanmaktadır.

Şapka Kanunu'na muhalefet ettikleri gerekçesiyle İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanan kişiler ve aldıkları cezalar hakkında kesin rakamlar vermek mümkün değildir. Mahkeme bir yandan seyyar çalışıp günübürlük kararlar verirken, mahallinde yargılamakta mahzur bulunduğu bazı sanıkları Ankara'ya gönderiyor ve şapkaya muhalefetin planlı ve teşkilatlı bir organizasyon eseri olduğu vehmiyle, birbiriyle ilgisiz kişileri aynı dâva içinde mütalaa ederek yargılıyordu.

Ankara İstiklâl Mahkemesi görevli bulunduğu bir yıl içinde (7.3.1925-7.3.1926) 1669 sanığı yargıladı. Bunlardan 618'ini muhtelif cezalara çarptıran mahkemenin verdiği idam cezası 138'dir. İstiklâl Mahkemeleri'nin Takrir-i Sükûn Kanunu dolayısıyla toplam 7446 kişiyi tevkif ettiği ve kaçanlar haricinde 600 kişiyi idam ettiği yolunda bilgiler de vardır.

Bilhassa Şeyh Sait isyanı ve Şapka Kanunu aleyhtarlarının yargılanması, İstiklâl Mahkemeleri'nin bir resmi terör ve korku aracı olarak iyice ünlenmesini temin etti. Yaptıkları işle, Cumhuriyeti ve rejimi kurtardıkları zehabına kapılan Mahkeme üyelerinin, bu fonksiyonları sebebiyle, siyaset çevrelerinde büyük itibar kazandıklarını da ilave etmeliyiz.

Izmir Suikastı Davası

15 Haziran 1926 gecesi, Giritli Şevki isimli bir şahsın polise ihbarda bulunarak Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya izmir'de suikast yapılacağını haber vermesi üzerine Ankara istiklâl Mahkemesi'nin son defa görev yapacağı önemli bir dâva başlamış oldu. izmir Suikastı meselesi, aydınlığa kavuşmamış taraf-larıyla hâlâ zihinleri meşgul etmekte; gerek Cumhuriyet tarihi, gerek hukuk tarihi bakımından hayli ö-nemli ve ilginç sonuçlar doğuran bu dâva, Türkiye'de tek parti yönetiminin temel karakteristiklerini izah etmesi bakımından dikkate değer nitelikler göstermektedir.

Önceden yapılan programa göre 14 Haziran gününü Bursa'da geçirecek olan Reisicumhur'un, ertesi gün izmir'e intikal etmesi beklenmekteydi. O gün izmir'e geçmek yerine Balıkesir'de gecelemeği tercih eden ve Izmin seyahatini ertesi güne erteleyen Gazi, bazı görüş sahiplerine göre bu tesadüfi ertelemekten ötürü hayatını kurtarıırken, bazı yazarlara göre suikasttan daha evvel haberdar olduğunu da istemeden açığa vurmuş oluyordu. Bu görüşü savunanlardan Erik Jan Zürcher'e göre, böyle bir hadise bahane edilerek yapılacak tasfiye kararlaştırılmış olmakla birlikte, bütün ayrıntılar önceden kestirilmemiş, bazı hadiseler tabii akış içinde son şeklini almıştı-

Giritli Şevki isimli motorcunun yaptığı ihbar ü-

zerine İzmir'in muhtelif otellerinde , tertibin beyni ve organizatörü durumundaki Ziya Hurşit ve suikast-te tetikçi oiarak görev yapacak Çopur Hilmi, Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf adlı kiralık kaatiller ele geçirildi. Ziya Hilmi I. TBMM'nde Rize mebusu olarak bulunmuş ve II. Grup'un faal mensuplarından birisi olarak şöhret yapmıştı. Suikastçiler herhangi bir direnişte bulunmadan teslim alındılar. İlk ifadelerine göre bir seneden beri bu suikasti yapmayı düşünüyorlardı. Evvela suikasti Ankara'da yapmayı planlamışlar, daha sonra Gazi'nin Bursa gezisi esnasında çıkacak bir fırsatı araştırmışlar ve neticede İzmir'de karar kılmışlar, suikastten sonra Giritli Şevki'nin motoruyla Sakız adasına kaçmayı kararlaştırmışlardı. Önceden kestirilemeyen gecikme yüzünden suikastin iptal edildiğini sanan Giritli Şevki'nin, korkuya kapılarak herkesten önce saldırıyı ihbar ettiği yaygın kanaatti. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, ertesi günü öğleden sonra (16 Haziran) halkın sevgi gösterileri arasında İzmir'e gelerek yerleşti. O gün yaptığı "Benim nâçiz vücudum bir gün elbette toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebed payidar kalacaktır" cümlelerini de ihtiva eden konuşma, İnkılâp tarihinin klasikleri arasında yer almıştır.

Tertip, bir resmi tebliğle halka duyurulduktan sonra soruşturma genişletilerek, hadiseyle ilgisi görülen diğer zanlıların da tutuklanmasına başlandı. Haber Ankara'ya intikal edince Başvekil İsmet Paşa, derhal Ankara istiklâl Mahkemesi'ni haberdar etti ve mahkemeyi izmir'e götürecektir hususi bir trenin hazırlanmasını emretti.

Mahkemenin, alınan ilk bilgilere dayanarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bel-libaşlı üyelerinin tevkif edilerek izmir'e celbine karar vermesi oldukça ilginçtir. 18 Haziran'da izmir'e gelen Mahkeme, 26 Haziran'a kadar soruşturma ve tevkifleri sürdürdü. TCF'nin önde gelen üyelerinden ikisi hariç (Hüseyin Rauf ve Abdülhak Adnan Adivar Beyler yurtdışında idiler) tamamı tevkif edilmişti ve tevkif edilenlerin sayısı bu tarihte yüz kişiyi bulmuştu. Tevkifler, duruşmaların başlamasından sonra da devam etti.

Bu arada cereyan eden bir hadise, devletin üst katlarında ciddi bir kriz yaratacak derecede önem kazandı. TCF lideri Kâzım Karabekir Paşa'nın tevkifini mânâsız bulan Başvekil İsmet Paşa, Karabekir'in serbest bırakılmasını emrettiyse de, bunu yetkilerine karşı açık bir tecavüz sayan Mahkeme, ismet Paşa'nın tevkifi için Ankara Polis Müdürüne emir verdi. Hadiseyi işiten Gazi, Başvekilini izmir'e çağırarak kendisini Kâzım Karabekir'in tevkifi ve istiklâl Mahkemesi'nden bir anlamda özür dilemesi konusunda ikna etti. İsmet Paşa mahkeme heyetine hitaben yazdığı tezkerede, " heyet-i aliyenize mevdu' salahiyetin istimal değeri olduğuna kani oldum" ifadesine de yer vererek resmen özür diledi ve Kâzım Karabekir Paşa tevkif edilerek İzmir'e gönderildi(22 Haziran 1926). Bu hadise, istiklâl Mahkemesinin olağanüstü yetkilerini ya da mahkemenin yüksek dokunulmazlık ve itibarına değil, suikast ihbarının ilk gününden beri İzmir'den ayrılmamaya itina eden Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın dâva ile ilgili kararlılığına işaret eder.

Duruşmalar 26 Haziran günü başladı ve müddeiumumi Necip Ali Bey iddianamesini okudu. İddianamede Ziya Hurşit'in eski Ankara Valisi Abdülkadir ve TCF Mebuslarından Şükrü (İttihat ve Terakki devrinin eski Maarif Nazırı) ile anlaşarak suikastı planladıkları, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf un Şükrü Bey'in a-damı olarak komploya dahil oldukları, bilahere Miralay Arif Bey'le (Ayıcı lakabıyla bilinir) temas kurdukları, Sarı Efe Edip'in de Şükrü Bey'in marifetiyle tertibe dahil edildiği ileri sürüldükten sonra hadisenin daha önce kapatılmış bulunan TCF'nin tertibi olduğu belirtiliyordu. Esasen Mahkeme heyetinin, daha duruşma başlamadan önce yaptığı basın açıklamalarında da suikastın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin işi olduğu, yıllarca iktidarı ele geçirmek için çalışan Cemiyetin bunda muvaffak olamayarak paravan olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kullandıkları, TCF kapatılınca Reisicumhur'u öldürerek iktidara geçmeyi tasavvur ettikleri ileri sürülmüştü. Daha duruşma başlamadan önce yapılan bu açıklamanın, bilhassa dış basın tarafından manidar bulunduğunu da kaydetmeliyiz.

Duruşmada Ziya Hurşit suçu kabullendi ama TCF ile kurulmak istenen bağı ısrarla reddetti. Bu ifadede Ziya Hurşit'in, bir hükümet darbesi peşinde olmadığını, esasen suikastten sonra Sakız'a kaçmayı planladıklarını özellikle belirtmesi dikkat çekicidir.

Oysa ki iddia makamının bütün teorisi, suikastı bir hükümet darbesi ile ilişkilendirerek suçlulara azami cezayı vermektir. Duruşma esnasında Mahkeme heyetinin, bilhassa çoğu eski İttihat ve Terakki mensubu olan sanıkları sıkıştırarak suikastta İttihat ve Terakki parmağı araması önemlidir. Soruşturma, özellikle 1923 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski Maliye Nâzın Cavit Bey'in İstanbul'daki evinde eski İttihatçıların iştirakiyle yapılan toplantı üzerine bir hayli derinleştirilmiştir.

4 Temmuz'da "Paşalar Duruşması" olarak ünlenen TCF liderlerinin duruşmasına başlandı. Sorgulama esnasında TCF yöneticilerinin suikastle anlamlı bir ilişki içinde olduklarını gösterir bir unsura raslanmadıysa da Mahkeme

heyeti TCF'nin vaktiyle kurulmuş olmasını bile ihanet sayacak ölçüde tarafgir bir tutum içinde görünüyordu. Ne var ki, TCF'nin lider kadrosunu teşkil eden Paşaların tevkifinin ve kendilerine isnad edilen suçlamaların ordu saflarında hayli gerilim yarattığı da aşikârdı. Paşalar, mahkemeye getirilirken kapıda duran askeri kıt'anın hazırola geçmesi, bu gibi gösterileri anlamlandırmakta olağanüstü dikkatli olan Mustafa Kemal Paşa'nın gözünden kaçmamış olmalıdır. Falih Rıfkı Atay'ın ifadesine göre, bu hadiseden sonra Çeşme'de Mahkeme heyetiyle bir görüşme yapan Reisicumhur'un, Paşaların üzerine fazla gidilmemesi yolunda telkinde bulunduğu muhakkaktır. Hadiseden takriben bir yıl sonra, mahkemede sanık olarak yargılanan çocukluk arkadaşı Ali Fuat Paşa'ya hitaben Mustafa Kemal Paşa, "Paşaları senin hatırın için affettirdim!" diyerek, mahkeme üzerindeki tesirini kabullenmiştir.

11 Temmuz günü sorgular tamamlandı ve Necip Ali Bey, sanıklar hakkında talep ettiği cezaları a-çıkladı. Müddeiumumi bu defa İttihat ve Terakki Cemiyeti ile TCF'nin işe karışmış olduğuna ilaveten, ter- . tibatın Şapka Kanunu ve Şeyh Said isyanı ile de ilgisi olduğunu iddia ediyordu. Mahkeme, kararını 13 Temmuz günü açıkladı ve aşağıda isimleri verilen 15 kişinin idamına karar verildi:

Ziya Hurşit (Eski Lâzistan Mebusu)

Ahmet Şükrü (Eski Maarif Nâzın ve izmit Mebusu)

Gürcü Yusuf

Lâz ismail

Çopur Hilmi

Sarı Efe Edip

Abidin (Saruhan Mebusu)

Halis Turgut (Sivas Mebusu)

ismail Canbulat (istanbul Mebusu)

Rüştü Paşa (Erzurum Mebusu)

Hafız Mehmet (Eski Trabzon Mebusu)

Rasim(Baytar)

Miralay Arif (Ayıcı-Eskişehir Mebusu))

Kara Kemal

Abdülkadir (Eski Ankara Valisi)

Listede yer alan Halis Turgut ve ismail Canbu-lat'ın idamlarına karar verilmesi oldukça şaşırtıcı ve ilginç şekilde cereyan etmiştir. Mahkeme, kararı ilk defa açıkladığı zaman bu iki şahıs 10'ar sene kürek hapsine mahkum edilmiş bulunuyorlardı. Son defa savunmaları istendiğinde, verilen cezaya itiraz eden Halis Turgut ve ismail Canbulat, bu defa hapis yerine idamla cezalandırıldılar. Karara göre TCF'nin önde gelen isimlerinden Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebe-soy), Cafer Tayyar, Refet (Bele), Mersinli Cemal Paşalarla, Sabit, Münir Hüsrev, Faik , Bekir Sami, Kâmil, Zeki, Besim, Feridun Fikri, Halit ve Necati Bey'ler beraat etmişlerdi.

Karar o gün Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa tarafından tasdik edildi ve idamlar, aynı günün gece yansında izmir'in muhtelif semtlerinde infaz edildi, idama mahkum edilenlerden Kara Kemal Bey, infazdan iki hafta sonra 27 Temmuz günü, istanbul'da polis tarafından sıkıştırıldığı evde intihar etti. Abdülkadir Bey ise Yunanistan'a kaçmak isterken yakalandı ve 31 Ağustos'ta idam edildi. Her iki şahıs da, mahalli gazetelere varana kadar yapılan bir duyuru ile aranmaktaydılar ve ihbarcılara günün parasıyla on-î bin lira mükafat vaad edilmişti. Bu arada suikastı ihbar eden Giritli Şevki de 6500 liralık nakdi mükafat aldı.

Ankara Duruşmaları ve İttihatçılar'tn Yargılanması

Bununla beraber izmir Suikastı davası sona ermiş olmuyordu. Mahkeme heyeti, kararı açıklarken, haklarında yapılan tahkikatın yetersizliği sebebiyle tamamı eski ittihatçılardan meydana gelen Ergani Mebusu ihsan, Eski Ardahan Mebusu Hilmi, Eski Maliye Nazırı Cavit, Eski Mersin Mebusu Selahattin, Eski Sivas Mebusu Kara Vasıf, Eski Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Eski izmir Valisi Rahmi, istanbul Mebusu Rauf (Orbay) ve Adnan (Adivar) Beylerin Ankara'ya nakledilerek orada yargılanmalarına karar verdi.

Ankara İstiklâl Mahkemesi 17 Temmuz'da izmir'deki işini bitirerek Ankara'ya döndü. Hadiseyle ilgili bulunan başka sanıklar da yargılanmak üzere daha önce Ankara'ya sevk edilmişlerdi. Mahkeme, o günlerde basının "Kara Çete" adını verdiği eski İttihatçıların sorgulamalarına derhal başladı. Bu arada tevkif edilenlerin sayısı 58'i bulmuştu. Müddeiumumi Necip Ali Bey, iddianamesini 2 Ağustos'ta okudu ve izmir Suikastı ile eski ittihatçılar arasında manidar bir bağ kurmaya gayret gösterdi. 10 Ağustos'ta Cavit Bey'in, ertesi gün Hüseyin Cahit (o esnada istiklâl Mahkemesi'nin daha önceden verdiği cezayı tamamlamak üzere Çorum'da sürgünde bulunuyordu) ve Salâh Cimcoz'un ifadesi alındı. Bu mahkemede eski İttihatçıların Türkiye'de bulunan bütün mâruf simaları sorguya çekildi. 23 Ağustos'ta verilen ifadelerin ışığında Müddeiumumi Necip Ali Bey yeniden iddianamesini okuyarak, ittihatçıların umumi harp esnasında şekerli dörtbuçuk kuruşa mal ettikleri halde ahaliye okkasını üçyüz kuruştan sattıklarını da ihtiva eden suçlamalarda bulunduktan sonra sanıkların müdafaalarına geçildi. 25 Ağustos'da müdafaalar dinlendi ve karar 26 Ağustos'ta açıklandı. Cavit, Dr. Nazım, Ardahan Mebusu Hilmi ve Nail Beylerin idamlarına, aralarında Rauf ve Eski izmir Valisi Rahmi Bey'in de bulunduğu beş kişinin onar yıl hapislerine karar verildi. Kalan 37 sanığın beraatine hükmolundu ki, sanıkların bazıları dâva devam ederken suçsuz bulunarak

istiklâl Mahkemelerinin Sonu

Ankara istiklâl Mahkemesi, ittihatçıların yargılanmasından sonra, sanıklara vaktiyle yardım ve yataklık e-denlerle, soygun, katil gibi sıradan suçlarla da bir müddet ilgilendi. 28 Şubat 1927 tarihinde yapılan Cumhuriyet Halk Partisi grup toplantısında Başvekil ismet Paşa, hadiselerin tamamen yatışmış olduğuna binaen Takrir-i Sükûn Kanunu'nun iki yıl daha uzatılması ama istiklâl Mahkemeleri'nin 7 Mart 1927'de sona erecek görev süresinin uzatılmamasını istedi. Teklif 2 Mart günü Meclis'te kabul edildi ve istiklâl Mahkemeleri'nin fiili varlığı sona erdi ve Mahkeme elindeki dosyaları normal mahkemelere devretti. Bununla beraber istiklâl Mahkemeleri'ne vücut veren istiklâl Mahakimi Kanunu ve ekleri, ancak 4 Mayıs 1949 tarihinde 5384 sayılı kanunla yürürlükten kaldırıldı. Bu kanun teklifinin altında vaktiyle istiklâl Mahke-meleri'nde sanık olarak yargılanması istenen Dr. Adnan Adıvar'ın imzasının bulunması yanında işletilmemiş bile olsa istiklâl Mahakimi Kanunu'nun, Tek Parti devriyle yaşıt olması ilginç bir noktadır.

Son Söz ve Değerlendirme

Devlete karşı işlendiği varsayılan bazı suçların, hukuki düzen içinde işleyen normal mahkemeler yerine, özel kanun ve kararlarla kurulmuş olağanüstü mahkemelerde yargıya tabi tutulması, sadece Türkiye'de raslanan sıradışı bir hadise değildir. Bilhassa ihtilâl, isyan, anarşi ve özellikle savaş hallerinde, normal mahkemelerin tâbi bulunduğu usul kaidelerini hızlı ve etkili işletmek gayesiyle bu yola başvurulduğu biliniyor. Bu gibi olağanüstü yargı kurulları, ne kadar makûl gerekçeler üzerine bina edilirse edilsin, belirli bir zaman geçtikten sonra, eskilerin "âmme vicdanı", yeni tâbirle kamuoyu denilen şey indinde mahkûm edilmek akıbetinden kurtulamıyor.

Yakın tarihimizde kurulmuş bulunan ilk olağanüstü mahkeme, II. Abdülhamid'in, iktidarını pekiştirdikten sonra, amcası Sultan Abdülaziz'in katlini soruşturmak üzere Yıldız Sarayı bahçesinde topladığı "Yıldız Mahkemesi" olmuştur. 1881 yılında cereyan eden bu mahkemede Midhat Paşa'nın ölümüne mahkûm edilmesine rağmen Padişah iradesiyle cezasının sürgüne çevrilmesi, bugün dahi bazı tarih yazarları tarafından şiddetli tenkidlere hedef teşkil etmektedir. Yıldız Mahkemesi'ni takib eden yıllarda olağanüstü mahkemeler ikinci defa, 31 Mart Vak'asını takib eden günlerde kurulan "Divan-ı Harp'ler oldu. İsyana katıldığı gerekçesiyle yüzlerce sanığı yargılayan Divan-ı Harpler, bir süre sonra Çırpıcı Çayırı'nda kafa çeken sarhoşları, "âdâb-ı umumiye ve milliyeye muhalif hareket etmek" suçundan ötürü hafifmeşrep kadınları bile yargılamaya başlamıştı. Divan-ı Harp uygulamaları Meşrutiyet yıllarında tekrar edildi; Ermeni Muha-cereti'nin ardından kurulan Nemrut Mustafa Divan-ı Harp Mahkemesi'nin. Boğazlıyan kaymakamı Kemal Bey'i ve Bahçe Müftüsü'nü siyasi baskılar neticesi i-dam etmesi o yıllarda âmme vicdanını ciddi surette yaralamıştı. Mahmut Şevket Paşa'nın katillerinin ve İttihatçıların meşhur tetikçesi Yakup Cemil'in yargılanmaları da yine Divan-ı Harpler vasıtasıyla olmuştu.

Divan-ı Harp ve olağanüstü mahkeme geleneğinin. I. TBMM Hükûmeti ve Cumhuriyet devrindeki uzantısı İstiklâl Mahkemeleridir. 1927'den sonra fiilen işletilmemesine rağmen Cumhuriyet tarihinin demokrasili yıllarında bile olağanüstü mahkeme kurmak geleneği devam etti. 1960 yılındaki askeri darbenin ardından kurulan Yassıada Mahkemelerine mensup bir hâkimin sanıklara, "sizi buraya tıkan kuvvet böyle istiyor!" cümlesi, bir anlamda İstiklâl Mahkemesi geleneğinin, çok partili siyasi hayatta bile devam edebildiğinin açık göstergesiydi. 12 Marttan sonra kurulan Sıkıyönetim ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri, hâlâ olağanüstü bir yargı biçimi olarak mer'i hukukumuz içindeki yerini korumaktadır.

İstiklâl Mahkemeleri'ni değerlendirmek söz konusu olduğunda, iki farklı "istiklâl Mahkemesi" kavramı ile karşılaşırız. 1920'cle kurulan İlk İstiklâl Mahkemesi ile 1927'de faaliyetine son verilen son İstiklâl Mahkemesi tarihi açıdan her ne kadar birbirinin devamı gibi görünüyor, aynı hukuk statüsü içinde çalışmış sayılıyorsa da. mahkeme heyetlerini motive eden sebepler bakımından aralarında mühim farklar bulunduğu aşikârdır. İstiklâl Harbi devam ederken faaliyette bulunan İstiklâl Mahkemeleri, bir nevi savaş hukuku (martial law) çerçevesinde faaliyet gösterdiler ve o günlerde ciddi bir problem halini almış bulunan asker kaçaklarını caydırmak gayesiyle hizmet ettiler. Mahkemelere hâkim olarak mebusların tayin edilmesi. I. TBMM'nin anayasal altyapısının müsaade ettiği bir uygulamaydı. Yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarını uhdesinde toplayan bu Meclisin üyeleri, harp müddetince bütün dikkatlerini zafere teksif ederek fedakâr bir mesai verdiler. Harp devam ederken bu Meclisin üyelerinin, herhangi bir siyasi çıkar hesabı içinde bulunduklarını gösterir hiç bir ciddi delil yoktur. Meclis Reisi olarak Mustafa Kemal Paşa. hemen bütün mebusların nezdinde tartışmasız bir karizma otoritesi olarak destek buluyordu. I. Meclis bünyesinde farklı bir siyasi meslek temsilcisi olarak II. Grup'un çıkmış olması, bir itiraz unsuru olarak kullanılamaz, zira II. Grup'u bir siyasi zümre olarak birbirine yaklaştıran etkilerin tamamı. Mustafa Kemal Paşa ve yakın çevresinin, bilahere Halk Fırkası adını alacak olan gruptan gelmişti. Mustafa Kemal Paşa Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müda-faa-i Hukuk Grubu'nu kurarken, sonradan II. Grup diye adlandırılacak olan zümreden yapılan müracaatları geri çevirmiş, hattâ II. Grup'un önderlerinden birisi olan Hüseyin Avni Bey'in bu yoldaki açık tavrına ilgi göstermemişti. Şüphesiz her üyenin kendine mahsus bir siyasi mesleği ve felsefesi bulunmasına rağmen ülkenin geleceğini ve savaşın seyrini ilgilendiren konularda tam bir bütünleşme sergileyebilen Meclis, böylece iç siyasete dönük hesapların da yapıldığı (ki bugünün ölçülerine göre gayet normal karşılanması gereken) bir siyaset arenası haline gelmişti.

istiklâl Mahkemelerini şaibe altında bırakan gelişmeler, Türkiye'nin siyasi atmosferinde oluşmaya başlayan normale dönüş işaretleriyle başladı. Yunan ordusunun, sadece kendi kuvvetine dayanarak Anadolu'da artık taarruzi bir harekât yapamayacağı iyice belli olduktan sonra, I. TBMM'nin sergilediği teca-nüs, yerini siyasi yelpazenin çoksesliliğine terketti. Bundan böyle ortada kazanılması gereken bir ölüm-dirim harbi değil,

paylaşılması gereken bir siyasi iktidar duruyordu. Sulh anlaşması imza edildikten sonra siyasi iktidarın emrindeki Meclis ekseriyetinin kontrolüne verilen bir istiklâl Mahkemesi'nin, bundan böyle yakın ve uzak vadeli siyasi hesaplaşmalar ve menfaatler uğruna kullanılması kaçınılmazdı.

istiklâl Mahkemelerinin ikinci dönemi diye adlandırabileceğimiz 1923-1927 yılları arasında kurulan istiklâl Mahkemeleri, kuruluşlarında, üye seçiminde ve tek tek üyelerinin zihnindeki iyiniyet payı ne o-lursa olsun siyasi kavganın dışında kalamazdı ve öyle oldu. Cumhuriyet'in ilanını takib eden günlerde, iki istanbul gazetesinde neşredilen bir mektup üzerine kurulan istanbul istiklâl Mahkemesi'nden başlamak üzere, kurulan son mahkemeye kadar bütün heyetler, isteyerek veya istemeyerek olsun, siyaset kavgasında kullanıldılar. Söz konusu suçların, tabii hakim esasına göre kurulmuş bulunan normal mahkemelerde yargılanabileceğine dair bütün muhalif görüşler, Mecliste hüsnükabul görmedikten başka, potansiyel rejim düşmanları olarak da dikkat çekti. Halk Fırkası'nın müfrit taraftan olarak bilinen mebuslar, bu gibi Meclis tartışmalarında, inkılâp edebiyatıyla bir arada sunmaya itina ettikleri bir demagojinin kamufle ettiği tehditlerle muhalefeti etkisiz hale getirdiler.

Yeni rejimin ilk gövde gösterisini, istanbul matbuatının ünlü isimlerinin istiklâl Mahkemesi karşısına çıkarılması teşkil eder. Sonu beraatle neticelenmiş bile olsa hükümetin seçtiği üslup, kamuoyunun serbestçe oluşturulabilmesinde bundan böyle hükümet dışında hiçbir kuvvetin payı olmadığını vurguluyordu. Meşrutiyet ve hattâ Mütareke devrinde bile çileli gayretlerle bir gelenek tesis etmeyen basın, bundan böyle Abdülhamid devrini kandille aratır bir sıkı kontrol rejimine tabi olacaktı. Bu mesajı değerlendirmekte zaaf gösteren bazı gazeteciler, bu defa Şeyh Sait tsyanı'na ilham ve moral verdikleri iddiasıyla yeniden İstiklâl Mahkemesi önüne çıkarıldılar. Şark istiklâl Mahkemesi, sanıkların Mustafa Kemal Paşa'ya yazdıkları af dilekçesinin de tesiriyle gazetecileri serbest bıraktıysa da, Ankara'daki mahkeme Hüseyin Cahit'in çizmeyi aştığına hükmederek kendisini ömür boyu sürgüne mahkum etmekten çekinmedi. istanbul matbuatı böylece, yeni düzende kimin daha kuvvetli olduğunu ve hangi kuvvete itaat edilmesi gerektiğini deneme-yanılma yoluyla da olsa öğrenmiş oldu.

Şeyh Sait İsyanı'nın ardından çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun, isyan bölgesiyle sınırlı bırakılma yarak bütün Türkiye'ye teşmil edilmesi, iktidarı e-linde bulunduran güç odağının henüz kendinden yeterince emin olmadığını gösteriyordu. 1924 yılında teşkilatlanmaya başlayan legal muhalefet, sıradan bir i'tizal hareketi değil, Milli Mücadele'ye imzasını atmış komutanlardan müteşekkil bir siyasi parti görünümündeydi. Halk nazarında kredileri vardı ve fırka programlarında, iktidarın husumetini çekebilecek hiçbir inkılâp aleyhtarı madde bulunmuyordu. TCF muhaliflerince ikiyüzlülük olarak nitelendiren fırka programı, aslında son derece samimidir ve işaret ettiği temel siyasi haklar bakımından Halk Fırkası programından daha Batılı ve ilerici bir espri taşır. Fırka kurucularının şahsiyeti, hayat felsefesi ve geçmişleri de bu hükmü doğalları bir çizgi göstermektedir. Siyasi platformda TCF'nin varlığına gösterilen tahammülsüzlük, inkılâp veya cumhuriyet aleyhtarı olmalarından değil, Halk Fırkası'nın ancak şiddet gösterileriyle elinde tutabildiği iktidarı paylaşabilme ihtimalinden kaynaklanıyordu. Bunun haricinde TCF'nin irtica ya da Cumhuriyet aleyhtarları ile manâlı bağlar tesis ettiğine dair her delil ve iddia, hayli zorlanmış bir yorum ve (istiklâl Mahkemelerinin izmir Suikastı davasındaki tutumu hatırlanacak olursa) komplo olmaktan başka anlam taşımamaktadır.

Esasen istiklâl Mahkemesi hâkimlerinin, ne zaman kendilerini adalet dağıtmaya memur bir "hâkim" gibi gördükleri ve hissettikleri, çok su götürür bir meseledir. Mahkeme esnasındaki davranışlarına, kayıtlara geçmiş ifadelerine ve içlerinde pek azının bıraktığı hâtıralarına istinaden rahatça ileri sürülebilir ki, istiklâl Mahkemesi hâkimleri, müteâl bir hukuk ve adalet kavramından ziyade, günün ihtiyaçlarına ve icaplarına, siyasi iktidarın temayül ve direktiflerine uygun davranma endişesini taşımışlardı. Bu hükmü, ilk dönem İstiklâl Mahkemeleri için bir nebze yumuşatmak kabildir: ama ikinci dönemde İstiklâl Mahkemesi hâkimlerinin siyâsi ağırlık taşıyan her dâvada, "yukarıdakilerin" imâ ve hattâ aşikâr direktiflerine göre hüküm verdiğine dair sarih örnekler mevcuttur: Sol eğilimli kişi ve kuruluşların dâvalarında karar tansiyonunun. Solyet Hükümeti ile ille kurulan siyâsi münasebetin seyrine göre ayarlanması-. 1922'de Garp Cephesinde I. Ordu komutanı olarak görev yapan Ali İhsan (Sabîs) Paşa'nın yargılanmasından Mustafa Kemal Paşanın "rica ve ısrarı" üzerine vazgeçilmesi. Çerkez Ethem meselesinde Dahiliye Vekili Refet Bey'in yargılanmasından yine rica üzerine vazgeçilmesi. İstanbul ve Şark istiklâl Mahkemelerinde gazetecilerin iki defa. vâki "rica ve imâ" üzerine şaliverilmeleri ve izmir Suikastı dâvasında TCF'ye mensup paşaların mahkûm olmaktan son anda kurtulmaları, kayıtlara geçmiş müdahale hadiselerinden bazılarıdır. Aslında İstiklâl Mahkemelerinin kurulması, üyelerinin seçimi, hangi suçları yargılayabilecekleri ve verdikleri idam cezalarının infazına yetkili olup olmadıkları gibi hususların Meclis tarafından (yani iktidar çoğunluğunca) kararlaştırıldığı göz önüne alınacak olursa, siyasetin gölgesi, hemen bütün dâvaları örtecek derecede genişlemektedir. Siyâsi etki, bilhassa izmir Suikastı dâvasının ikinci safhasında, meşhur ttihatçılar'ın Ankara'da yargılanması esnasında zirve noktasında erişmiş bulunuyordu; öyle ki, bu dâvada mahkeme heyeti, sanıkların izmir suikastı ile ilişkilerini bile geri plana atarak, Birinci Dünya Harbi öncesindeki eylemlerini ve kusurlarını suç delili olarak kabul etme tarzını benimsemekle, "adli yargı" yerine "siyasi tasfiye" heyeti olarak vazife yapmaktan çekinmemişti. Bu fütursuzluğu, elbette mahkeme heyetini motive eden kudretin, kendisini iktidarının zirve noktasında görmesiyle izah edebiliriz.

istiklâl Mahkemeleri, bilhassa Şapka Inkılâbı'na bağlı dâvalarda, siyâsi iktidarla kurdukları ilişkinin yakın veya uzak oluşuna göre taşra eşrafı arasında da bir tasfiye cihazı gibi çalışmaktan kurtulamadılar. Taşrada "efkâr-ı umumiye"yi şekillendirmeye kabiliyet ya da istidadı bulunan her güç odağı, istiklâl Mahkemeleri vasıtasıyla siyâsi mücadelenin dışına i-tildi. 1927'den sonra Tek Parti devrinin, 27 öncesine göre siyasetin stabiliteye kavuşmasında elbette bu tasfiyelerin önemli yeri vardır. 1927'den sonra kanunen mümkün olmakla birlikte, yeniden istiklâl Mahkemeleri kurmak yoluna neden gidilmediğinin cevabı da yukardaki cümlede bulunabilir. Ne Serbest Fir-ka'nın kapatılmasında, ne Menemen hadisesinin ko-vuşturulmasında, ne de Dersim İsyanı'nın bastırılmasında istiklâl

Mahkemesi tesisine lüzum hissedilmeyi-şi oldukça anlamlıdır ve siyâsi iktidarın, bütün kurumlarıyla kendinden emin tavrını aksettirir.

istiklâl Mahkemeleri'nin kuruluş ve işleyiş tarzını, bir nevi tersinden komplo nazariyesine göre i-zah etme gayretinde bulunan görüşler vardır. Bu görüşün en selahiyetli savunucusu olarak Prof. Dr. Er-gun Aybars'dan ve onun iki cilt halinde yayımlanan İstiklâl Mahkemeleri isimli eserinden bahsetmek gerekiyor. Prof. Aybars, cidden büyük emek mahsulü olan araştırmasıyla (ki eserin 1920-1923 yıllarını kapsayan ilk bölümü doktora, 1923-1927 yıllarını inceleyen ikinci bölümü doçentlik tezi olarak hazırlanmıştır), Türkiye Cumhuriyeti tarihinin istiklâl Mahkemeleri konusunda akademik araştırma yapan ilk ve en önemli yazarı olması sıfatıyla vazgeçilmez bir referans noktasıdır. Bu çalışmanın plan iskeletinde ve bilhassa temel bilgilerin temininde, adı geçen eserlerden istifa edildiğini de belirtmeliyiz. Ne var ki Er-gun Aybars, istiklâl Mahkemelerinin varlığını ve çalışma tarzını bütünüyle "inkılâpları koruma" teorisine dayandırarak, tarih nazarında istiklâl Mahkemelerini "ibra" etmek için bize göre gereksiz bir gayret sarfetmiştir. Genel değerlendirmenin son safhasında, "istiklâl Mahkemesi" denince akla gelen bu iki eserdeki önemli yorum hatâlarından bazılarını işaret etmek gerekiyor. Prof. Aybars, eserin ilk cildinin 55'inci sayfasında, İstiklâl Mahkemelerinin varlık sebebinin izah etmek için, mevcut mahkemelerin çalışmalarının ve sistemlerinin bozuk olduğuna işaret ediyor ve bu mahkemeleri "Çalışmaları, kendilerine verilmiş olan yetkiyle sınırlıydı...bu uygulama yöntemi insanları uyuşturup, davaların hızını azaltıyor, cezanın ibret yönünü yok ediyordu" cümleleriyle tenkid ediyor. Yazara göre normal mahkeme hakimlerinin çoğu "ulusal amacı anlaması olanaksız" kişilerdi ve bazen "İdamı gereken" birinin yöntem dolayısıyla beraat ettiği "görülüyordu. Bu hakimlerin hemen hepsi "medrese mezunu, alaydan yetişme kişiler"di ve ve büyük bir kısmı "halifeci-padişahçı" kimselerdi. Yazar aynı cildin 66'ncı sayfasında istiklâl Mahkemelerinin, "ulusal inançtan ve ihtiyaçtan doğan devrim ve ihtilâl mahkemeleri" olduğu belirtmekte, 85'nci sayfada ise mahkemelerin "karar vermek için delile ihtiyacı olmadığını, kararlarını vicdani kanaate göre verebileceğini, buna rağmen haklarında delil bulunmayanların beraat etmesinin, bu mahkemelerin ne derece âdil olduğuna örnek" teşkil ettiğini ileri sürmektedir.

Prof. Aybars, siyasi muhalefetin istiklâl Mahkemelerini tenkid etmesine de razı değildir. 135'nci sayfadaki ifadeye göre mahkemeleri terör aracı olarak gören aleyhtarlar, ilk fırsatta kaldırılmasına çalışıyorlardı ve bunların içinde Çerkez Ethem taraftarları bile vardı. Muhaliflerin İstiklâl Mahkemelerinden çekinmeleri için "kişisel sorunları olmalıydı". Müteakip sayfadaki ifadeye göre muhalifler tenkidlerine henüz mahkemeler çalışırken başlamışlardı, bu da "teklifleri yapanların peşin fikirli olduklarını gösteriyordu".

Yazar, 31 Temmuz 1922'de kabul edilen İstiklâl Mahkemi Kanunu'nun getirdiği yetki kısıtlayıcı hükümleri, "Mahkemelerin ihtilâli karakterini yok" ettiği gerekçesiyle eleştirmekte, bu kanunla ihdas edilen müddeiumulilik makamını, "tutuklama ve karar konusunda mahkemeler için engel durumunda" olmakla suçlamaktadır (s. 181, 183). Bu cildin değerlendirme kısmında, 1924 yılında çıkarılan genel affı da e-leştiren yazar, serbest bırakılan kişilerin "ilerde Türk Devrimi için tehlikeli" olacaklarını öngörmektedir (s.224).

Araştırmasının devamı niteliğindeki ikinci ciltte de yazar, verdiği büyük gayreti hiçe sayan ve gölgeleyen bir sübjektivite ile, bir tarih araştırmasında yorumun nasıl "yapılmaması" gerektiği konusunda parlak misaller vermektedir. 16'ncı sayfada muhalefeti "kişisel ihtiraslar" peşinde koşmakla suçlayan Prof. Aybars, "Muhalif grupların faaliyetinin artması, Türk Devrimi için tehlikeli olmaya başlamıştı. Özellikle İstanbul basınında beliren muhalif yayın endişe verecek boyutlara ulaşıyordu" hükümlerini verdikten sonra devrimin gerçek amacının "çağdaş, demokratik bir ülke kurmak olduğunu" da belirterek, bilhassa devrim yapılırken muhalefet ve hür basın gibi çoğulcu unsurlardan ne anladığını da izah etmektedir (s.21). İstanbul basınına yargılayan İstanbul İstiklâl Mahkemesinin kuruluşunu, devrime karşı koyanlara devrimin gücünü göstermek ve gerici basını .susturmak gibi gerekçelerle savunan yazar (s.30), 56. sayfada, İstiklâl Mahkemelerinde hüküm giyenlerin temyize başvurabilmesi için çalışan çevrelerin gayretlerini şöyle eleştirmektedir: "Bir devrim mahkemesi kararları için temyiz yolunun açık olduğunu düşünmek bile, bir çok kimsenin içinde bulunulan ortamı ve devrim sürecini anlayamadıklarını veya onu yozlaştırmaya çalıştıklarını gösteriyordu". Yazar'ın istiklâl Mahkemeleri ruhu ile ne derece aynileştiğini anlamak açısından 140. sayfada zikredilen bir hadiseye dikkat etmek gerekiyor. Şark İstiklâl Mahkemesi'nde, bir duruşma esnasında müddeiumumi ile hakim arasında anlaşmazlık çıkmış, Müddeiumumi' Süreyya Bey' (Örgeevren)'in mütalaa için Ankara'ya başvuracağını söylemesi üzerine hakimlerden Lütfi Müfit Bey, "Bizim belli bir amacımız vardır. Ona varmak i-çin arasına kanunun üstüne de çıkarız" demişti. Yazar, bu hadise hakkında aynen şu yorumu yapmakta-dır; "Lütfi Müfit Bey'in sözlerinde inkılâpçı eylemin ve istiklâl Mahkemeleri'nin karakterini belirtmesi yönünden büyük bir gerçek payı vardı".

Prof. Dr. Ergun Aybars, büyük emek ve dikkat sarfederek yaptığı bu çalışmayı, yukarda yanlışmada dahi bulunmadan iktibas etmeğe çalıştığımız -ve tamamı zikredilenden herhalde beş on kat daha fazla olan-, savunmacı bir yorum anlayışıyla ele almıştır. Prof. Aybars'ın bu iki ciltlik çalışmasında, Cumhuriyet tarihimizi bir kavga alanı olmaya sürükleyen indî ve tekeli tutumdan çok sayıda örnek bulmak mümkündür, istiklâl Mahkemelerini, bir istiklâl Mahkemesi mensubunun hatıratında dahi görülmeyecek derecede hevesli ve ne yazık ki ilmi ağırlığı hayli tartışma götürecektir keyfi yorumlarla savunmağa kalkışan yazar, yukarda da belirttiğimiz üzere, "nasıl yapılacağı" konusunda değil ama, "nasıl yapılmaması gerektiği" konusunda, hatırı sayılır bir metod numunesi ortaya koymuş bulunmaktadır.

Netice olarak istiklâl Mahkemeleri'nin yakın tarihimizin içindeki safahatına bir hatime olabileceğine inandığım için, bir iktibasla, Faliş Rıfkı Atay'ın Çankaya'sından aldığım bir paragrafı hatm-i kelâm etmek istiyorum: "Ne kadar yazık ki, yeni rejimin otoritesi, İzmir ve Ankara sehpaları üstünde tutundu. Bu kesin tasfiye, her türlü aleyhtarlığın ve gericiliğin bütün cesaretlerini kırdı. Mustafa Kemal'e başladığı inkılâbı tamamlamak fırsatını verdi. Nasıl ki, Meşrutiyette ittihat ve Terakki otoritesi de taklib-i hükümet hadisesinin sehpaları üstünde tutunmuştu.

Fakat, hükümet içinde hükümet gibi, bir de istiklâl Mahkemesi otoritesi meydana geldi. Reisin evi hemen hemen "merci-i enam" idi. Bu hal, ismet Paşa'nın devamlı ısrarları üzerine bir akşam, Ankara Pa-las'ın bir balosunda Mustafa Kemal'in istiklâl mahke-mecilerini çağırıp hemen oracıkta vazifelerine nihayet vermelerine kadar sürdü."

KİTABİYAT

(Alternatif Üniversite Kitapları dizisinin genel çizgisine uyularak, rahat bir okuma sağlamak amacıyla a-kademik dipnotlama tarzına riayet etmediğimiz bu çalışmanın kaynakları aşağıda sıralanmıştır. Bu liste, konu üzerinde derinlemesine okuma arzusu gösteren okurlar için bir kitap listesi olarak da değerlendirilebilir.)

Alkan, Ahmet Turan, "İstiklâl Mahkemesi'nin Sivas Günleri ve Muhaliflerin Tasfiyesi", Tarih ve Toplum, Sayı: 62, 63, 64, (Şubat-Mart-Nisan 1989)

Atay, Falih Rifkî, Çankaya, İstanbul, 1969, 586 s.

Aybars, Ergun, İstiklâl Mahkemeleri, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1975, 272 s.

-----, İstiklâl Mahkemeleri 1923-1927, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, , 432 s.

Cebesoy, Ali Fuat, Siyâsi Hâtıralar n. Kısmı, İstanbul, 1960, 254 s.

Düstur, (Üçüncü Tertip), C.I-6

Erman, Azmi Nihat, İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri, Temel Yayınları, İstanbul, 1971, 191 s.

Goloğlu, Mahmut, Cumhuriyete Doğru 1921-1922, Ankara, 1971, 420 s.

-----, Türkiye Cumhuriyeti 1923, Ankara,

1971, 329 s.

-----, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930),

Ankara, 1972, 326 s.

Kandemir, (Feridun), Cumhuriyet Devrinde Siyasî Cinayetler, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955, 125 s.

Kansu, Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, TTK Yay. (C.I-II), Ankara, 1988

Kılıç Ali, İstiklâl Mahkemesi Hatıraları, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, 108 s.

Kutay, Cemal, "İstiklâl Mahkemesinin Esas Dosyaları Ne Oldu?", Tarih Sohbetleri-2, İstanbul, 1966, s. 276

Kürkçüoğlu, Ömer, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1978, 350 s.

Nadi, Yunus, Birinci Büyük Millet Meclisi, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, 110 s.

Şapolyo, Enver Behnan, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadelenin İç Âlemi, İnkılâp ve Aka Yay., İstanbul, 1967 204 s.

Tahir'ul Mevlevî, Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri, (Hz.S. Albayrak), Nehir Yay., İstanbul, 1990, 430 s.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, C. 1-4.

Tuncay, Mete, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Yurt Yayınları, Ankara, 1981, 486 s.

Zürcher, Erik Jan, Milli Mücadele İttihatçılık, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987, 335 s.

EKLER

HİYANET-I VATANİYE KANUNU

Kanun No: 2 (29 Nisan 1336-1920)

MADDE 1- Makamı muallayı hilafet ve saltanatı ve memaliki mahrusei şahaneyi yed'i ecanipten tahlis ve taarruzatı defi maksadına matuf olarak teşekkül e-den Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mu-tazammın kavlen ve ya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesian, haini vatan addolunur.

MADDE 2- Bilfiil hiyaneti vataniyede bulunanlar şaiben idam olunur. Fer'an zimethal olanlar ile müteşebbisleri kanunu cezanın kırk beşinci ve kırk altıncı maddesi mucibince tecziye edilirler.

MADDE 3- Vaiz ve hitabet suretile alenen veya ezminei muntelifede eşhası muhtelifeyi sırren ve kavlen hiyaneti vataniye cürmüne tahrik ve teşvik e-denlerle işbu tahrik ve teşviki suver ve vesaiti muhtelif ile tahriren ve tersimen irtikap eyleyenler muvakkat küreğe konurlar. Tahrikat ve teşvikat sebeble maddei fesat meydana çıkarsa muharrik ve müşevvikler idam olunurlar.

MADDE 4- Hiyaneti vataniye maznunlarının mercii muhakemesi ikai cürüm edilen mahaldeki bidayet ceza mahkemesidir. Ahvali müstacele ve fevkaladede maznunun derdest edildiği mahal mahkemesi de icrayı muhakeme ve itayı karara salahiyyettardır.

(Kanunun tamamı 14 maddedir) Düstur, Üçüncü Tertip, C.I, s.4

FİRARİLER HAKKINDA KANUN

Kanun No:21 (11 Eylül 1336-1920)

MADDE 1- Muvazzaf ve gönü ile hizmeti askeriye dahil olupda firar edenler ve ya her ne suretle olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firari derdest ve şevkinde tekasül gösterenler ve firarileri ihfa ve iaşe ve ilbas edenler hakkında mülki ve askeri kavaninde mevcut ahkam ve indelicap diğer gûna mukarreratı cezaiyyeyi müstakillen hüküm ve tenfiz etmek üzere Büyük Millet Meclisi azalarından mürekkep (İstiklâl Mahkemeleri) kurulmuştur.

MADDE 2- Bu mahkemeler azasının adedi (üç) olup Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti arasıyla intihap ve içlerinden birisi kendileri tarafından Reis addolunur.

MADDE 3- t s. bu mahkemelerin adedini ve mıntikalarını Heyeti Vekilenin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi tayin eder.

MADDE 4- İstiklâl Mahkemelerinin kararları kati olup infazına bilumum kuvayi müsellaha ve gayri müsallahai devlet memurdur.

MADDE 5- İstiklâl Mahkemelerinin evamir ve mukarreratını infaz etmeyenler veya infazda teallül gösterenler işbu mahkemeler tarafından tahti muhakemeye alınır.

(Kanun 9 maddeden ibarettir) . Düstur, Üçüncü Tertip, C.I. s. 61

İSTİKLÂL MAHKEMELERİ KANUNUN BİRİNCİ MADDESİNE MÜZEYYEL KANUN

Kanun Nor 28 (26 Eylül 1336-1920)

Kumandanların meratibi askeriye arasında itaat ve inzibat teminine matuf hukuk ve selahiyetleri mahfuz kalmak üzere istihlâs ve istiklâli vatan ve hilâfet için mücadele eden Büyük Millet Meclisinin a-mal ve maksadına münafi olarak düşmanın maksat ve menfaatini terviç yolu teşvikat ve tahrikat ve ifsa-datta bulunanlar ve memleketin kuvayı maddiye ve maneviyesini her ne suretle olursa olsun kesiti tenkise sâyedenler ve düşman hesabına askerî ve siyâsî casusluk edenlerle 29 Nisan 1336 tarihli hiyaneti vataniye kanununun muhtevi olduğu mevaddan dolayı maznunauleyh bulunanların icrayı muhakeme ve ve tenfizi hüküm selahiyeti istiklâl Mahkemeleri teşekkül eden mıntakalarda mahakimi mezkureye verilmiştir. Elyevm bidayet mahakiminde derdesti rû'yet bulunan mevat istiklâl mahakimine devredimiyip bidayet mahkemeleri tarafından intaç edilecektir. Düstur, Üçüncü Tertip, C. 1, s.78

İSTİKLAL MEHAKİMİ KANUNU

Kanun No: 249 (31 temmuz 1338 - 1922)

MADDE 1-İcra vekilleri heyetince gösterilecek lüzum ve Büyük Millet Meclisince ekseriyeti mutlaka ile verilecek karar üzerine icap eden mahallerde İstiklâl Mahkemeleri teşkil olunur.

MADDE 2- Bu mahkemeler Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti mutlakası ve reyî hafi ile kendi azası meyanından müntehap bir reis ve iki aza ile bir müddei umumiden teşekkül eder. Ancak tfficyeti mah-* kemeye vaki olacak noksanın ikmalini teminen ayrıca bir aza daha intihap olunur.

MADDE 3- İstiklal Mahkemelerinin vezaifi bervechi atidir:

A- Muvazzaf ve gönü ile hizmeti askeriye dahil olup ta firar edenler ve firara sebebiyet verenler ve firari derdest ve şevkinde tekasül gösterenler ve firarileri bilihtiyar ihfa ve iaşe ve ilbas edenler hakkında ceza kanunnamesile askeri kavaninde muayyen cezai hüküm ve esbabı muhaffefe ve müşed-dede mevcut olduğu takdirde yalnız bu fıkradaki ce-raime münhasır olmak üzere tescip edeceği diğer gûna mukarreratı ittihaz eylemek.

B- 29 Nisan 1336 tarihli hiyaneti vataniye kanununun muhtevi olduğu ceraimi.

C- Devletin emniyeti hariciye ve dahiliyesini ihlal edenler hakkında ceza kanununun birinci babının birinci ve ikinci fasıllarında muharrer ceraimi.

D- Askeri ve siyasi casusluk ve suikastı siyasi ve asker ailelerine taarruz ceraimi.

H- Seferberlikte tedariki vesaiti nakliye komşiyonlarının Sui istimalat ve müsamaha ti hakkında askeri ceza kanununa müzeyyel 12 Şevval 1332 ve 21 A-ğustos 1330 ta'rihli kanunu muvakkatin birinci maddesini muaddil 28 Rebiülahır 1332 ve 2 Mart 1331 ta->hli kanunda musarrah ceraimi rü'yet etmek.

K- İhtilasta Txilunan, rüşvet alan bilumum memurini mülkiye ve askeriye ve bunlara hangi sınıftan olursa olsun iştirak ve vesatet eyliyenleri.

S- Nüfûi memuriyetinden istifade ederek halka* zulüm ve işkencede bulunan memurini mülkiye ve askeriye muhakeme etmek

MADDE 4- Büyük Millet Meclisi lüzum gördüğü İstiklal Mahkemeleri için üçüncü maddede mu-* harrer vezaiten bir kısmının istisnasına karar verebilir.

MADDE 5- istiklal Mahkemelerinin idamdan gayrı hükümleri kat'i olup infazına, bilumum kuvayı müselleha ve gayrı müsellehai devlet memurdur. l-dam hükümleri Büyük Millet Meclisince bilumum mesaile tercihan tetkik ve tasdik olunduktan sonra infaz olunur. Şu kadar ki müstacel ve müstesna hal ve zamanda idam hükümlerinin dahi Meclisçe tasdik edilmeksizin infazına Meclis kararla mezuniyet verilebilir.

MADDE* 6- İstiklal Mahkemeleri kararlarına bu mahkeme Müddei Umumisinin hakkı itirazı vardır. Müddeti itiraz yevmi tefhimin ferdasından itibaren üç gündür ve itirazı vaki Büyük Millet Meclisince kat'i-yen hallolunur.

MADDE 7- İstiklal Mahkemesi heyetleri her altı ayda bir intihap olunur ve bu rüddetir hitamından evvel heyet tamamen veya kısmen meclis kararla tebdil edilebileceği gibi esbabı teşkilin zeval ile faaliyeti dahi tatil olunur.

(Kanun metni 16 maddedir), Düstur, Üçüncü Tertip, C.3. s. 108

HIYANET-İ VATANİYE KANUNUNUN BİRİNCİ MADDESİNİN TADİLİ HAKKINDA KANUN

Kanun No: 334 (15 Nisan 1339-1923)

MADDE 1 - Hıyaneti Vataniye kanununun birinci maddesi ber vechi ati tadil olunmuştur:

Saltanatın ilgasına ve hukuku hakimiyet ve hü-kümransininin gayrı kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğu dair 1 Teşrinisani 1338 tarihli karar hilâfında veya Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya tahriren' veya fiilen an kastin muhalefet veya ifsadat veya neşriyatta, bulunan kesân vatan haini addolunur.

Düstur. Üçüncü Tertip. C. 4. s.81

TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU

Kanun No: 578 (4 Mart 1341-1925)

MADDE 1- İrticaa ve isyana ve memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve a-sayışını ihlâlê bais bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbûsat ve neşriyatı, hükümet, reisicumhurun tasdiki ile, re'sen ve idareten men'e mezundur.

İşbu ef'al erbabını hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.

MADDE 2- İşbu kanun, tarih-i neşrinden itibaren iki sene müddetle mer'iyülicradır.

MADDE 3- İşbu kanunun tatbikine icra vekilleri heyeti memurdur.